

Pál Judit

A románok háromszéki betelepülésének néhány kérdése (1614-1850)

A románok székelyföldi betelepülése a mai napig a történettudomány egyik kevésbé kutatott, de annál vitatottabb kérdése. A román és a magyar történetírás eltérő álláspontra helyezkedik a kérdésben, de egy alapos, a forrásokon alapuló, átfogó tanulmány még nem született a témáról. A kérdés historiográfiáját – különösen a két világháború között – a polemikus hangvétel, a források elemzése helyett a rögtönzött névelemzés, a fajelméletre való hivatkozás, megkérdőjelezhető analógiák és általánosítások használata jellemzi. A politikai szándék bántóan kiérződik a tudományos igényűnek szánt munkákból is. A román történetírás azt próbálta bizonyítani, hogy a székelyek ha nem is mind, de jelentős részben román származásúak, a románok pedig őslakosok a Székelyföldön.¹ A magyar történetírás pedig agyonhallgatta a „kényelmetlen” témát. A két világháború között számos könyv, tanulmány, újságcikk foglalkozott – elsősorban román részről – a székelyföldi románok kérdésével, majd a szocializmus éveiben ezzel sem volt ildomos foglalkozni. Az 1989-es fordulat után jelent meg Ion I. Russu kolozsvári régész és epigráfus könyve, de ez sem hozott minőségi változást, a politikai szándék itt is a tudomány rovására ment.²

Ilyen előzmények után nem könnyű feladat a székelyföldi románok történetének vizsgálata. Sokakban már csak a téma felemlegetése is ellenérzést kelt, pedig a románok az újkorban a Székelyföld lakosságának külön színteljét képezték. Történetük számos kérdést vet fel, nélküle a székelyföldi társadalomtörténet sem lehet teljes. A kutatást több tényező is nehezíti: az előtanulmányok javarészt hiányoznak; a forrásadottságok nem a legjobbak:

rengeteg forrás áll ugyan rendelkezésre, de ezek ritkán utalnak közvetlenül a népi hovatarozásra; a téma átpolitizáltsága pedig nagyobb óvatosságra inti a kutatót.

Az elősorolt okok miatt e tanulmány végleges válaszok helyett inkább csak kérdéseket vet fel, és néhány olyan problémát vázol, amellyel a kutató szembesül. Bármennyire is törekszik a kutató pártatlanságra és objektivitásra, ez részben illuzórikus marad. Ahogy ezt Georges Duby megfogalmazta: „Szabadságom akkor a legteljesebb, amikor kérdéseimet felteszem. Kedélyem és az engem körülvevő világ eleve meghatározza, hogy így és nem másként fogalmazom meg őket. Saját magam és környezetem rabja vagyok és maradok mindaddig, míg csak tart a „fejlődés” (...). Az az ember, akinek a múltja más, mint az enyém, aki nincs megáldva ugyanazokkal a szenvedélyekkel, mint én, nem akkor és ott ír, ahol én, biztos vagyok benne, hogy nem ugyanazokra a következtetésekre jutna, mint jómagam.”³

A kérdés ideológiai terheltségét jelzi már a cím megválasztásának nehézsége is. A románok székelyföldi őshonosságának kérdése kívül esik e tanulmány témáján, már csak időhatárai miatt is, de a címben foglalt „betelepülés” részben mégis visszautal e problémára. Itt csak annyit szeretnék megjegyezni, hogy a XVII. század előtt a Székelyföldön románok jelenlétére csak szórványos adataink vannak; ezt lehet persze a források hiányosságának is tulajdonítani. Hogy csak Háromszék eseténél maradjunk, a helynevek jelentős hányada szláv eredetű; a székelyek itt valószínűleg szlávokat, besenyőket és esetleg más népeket is beolvasztottak. Jelentősebb román népesség jelenlétére azonban sem a helynevek,⁴ sem az írott források nem utalnak. Az egyetlen fontos korai okleveles adat az 1426-os Bereckre vonatkozó oklevél, amelyben a település *villa Valachalis*-ként szerepel, ahová Zsigmond király engedélyt ad bárkinek Moldvából és Havasalföldről az áttelepülésre, és fölöttük csak a helyi kenéz, *Joannes Kenezius dictus Magyar* ítélkezhet. A jelzett oklevél csak 1701-es átiratban ismert, és bizonyos formai okokból hitelessége kétségbevonható.⁵ Nagyobb számú román je-

lenlétére először a XVII. század elejéről vannak adataink, de ekkor még számuk elenyésző a székelyekhez képest. A XVII. és főképpen a XVIII. század folyamán számuk egyre nő, akárcsak a székelyekhez viszonyított arányszámuk, és bár egy részük feltételezhetően már régebben itt élt, számos adat utal Háromszékre való beköltözésükre, ezért került a címbe – jobb híján – a „betelepülés” kifejezés.

Románok az 1614-es Bethlen Gábor-féle lustrában

A székelyeknél a nemzetségek a középkorban nemcsak birtokjogi szerepüket őrizték meg, hanem a közigazgatási és bíraskodási intézményekben megtestesülő politikai szerepkörüket is.⁶ Nemzeti szervezetük, katonai szerepkörük, önkormányzatuk, kiváltságai együttesen egy eléggé zárt csoporttá tették a székelyeket. A XIV. századtól kezdve azonban már a székelység körében is felismerhetők a társadalmi rétegződés jelei, amelyek a XV. században egyre szembetűnőbbekké váltak. A végső csapást azonban a XVI. században végbement változások jelentették a nemzeti rendszer számára. Az önálló erdélyi fejedelemség megalakulása után a katonai terhek mellett az egyre nagyobb adóterhek a „székely község” helyzetét végleg megingatták. A székely társadalom régi szervezete a XVI. század közepére teljes válságba került. Az 1562-es felkelés, majd az azt követő fél évszázad forrongásai nyomán sikerült ugyan megőrizni a közösségi szabadság egy részét, de ez már nem a nemzeti demokrácia töretlen folytatása volt.⁷ A hatalmas véráldozat ellenére a székely köznép egy része jobbagysorba került, bár a többség azért megőrizte vagy visszaszerezte a szabadságát.

Éppen a XVII. század elején – a társadalom régi szerkezetének felbomlása és az elszenvedett vérvesztések következtében – egyre gyakrabban jelennek meg az „idegenek” is a székelyek között. A XVII. század legelején, 1602-ben, a Basta-féle összeírásban még csak szórványosan találkozunk román nevekkal, igaz ez korántsem teljes, és főképp csak a nemesek, lófők és a szabad székelyek neveit tartalmazza. A később elnéptelenedett Baksafalván írták össze Olá

János szabadot, Gelencén Oláh András és Olá Demeter jobbágyokat, Nagyborosnyón Olá Demeter, Kőröspatakon Olá Máté, Nagyajtán Olá János, Szárazajtán Moldovai János szabadot, rajtuk kívül még találunk néhány feltehetően román eredetre utaló családnevet, mint pl. Esztegár Mihály és János, Paskó János Bereckből, a zágoni Albók, Bogdán Antal Kovásznáról, Radulj Jakab Kisborosnyóról stb.⁸

Jóval gazdagabb ebből a szempontból is az 1614-es Bethlen Gábor-féle lustra.⁹ A lustra társadalmi szempontból való vizsgálatát elvégezte Imreh István és Pataki József,¹⁰ újabban pedig Vasile Lechintan kísérelte meg a nemzetiségi szempontból való elemzést.¹¹ Az összeírás a társadalmi kategóriák egyre nagyobb méretű differenciálódását mutatja. Az adózás, a hadviselés, a belső források mind hozzájárultak a szabadok nagy részének anyagi romlásához, a jobbágyok különböző kategóriáinak elszaporodásához. Különösen Háromszékre jellemző a lófők nagy számának sorba kerülése vagy elbujdosása a szegénység miatt, Bikfalváról például a 66-ból 29 lófő bujdosott el.¹² A rendi tagolódás mélyrehatolását mutatja, hogy Háromszéken ekkor a családfők 25,10%-a jobbágy, 8,13% pedig zsellér volt, ez ugyan jóval kevesebb, mint Udvarhelyszéken és Marosszéken, de Háromszéken úgy tűnik az eljobbágyosodás folyamata korábban indult meg, mint a többi székeken, lévén, hogy a jobbágyok 19,10%-a ősjobbágy, azaz Mihály vajda uralma előtt kerültek függő viszonyba. A legelőrehaladottabb szakaszban ez a folyamat Orbaiszéken volt, ahol a családfők 34,61%-a tartozott az ősjobbágy kategóriába.¹³ Ezt azért is szükséges hangsúlyozni, mert a román történetírás egy része hajlamos volt a Székelyföldön minden jobbágyot és zsellért románként tekinteni, a „székely szabadság” mítoszára hivatkozva.¹⁴ Ennek többek között az is ellentmond, hogy a családnevek többsége azonos a különböző társadalmi kategóriáknál, vagyis ugyanazok a családnevek fordulnak elő egy-egy falun belül mind a lófők, mind a drabantok, mind a libertinusok, mind pedig a jobbágyok körében.

Ha a lustrát nemzetiségi szempontból kívánjuk értékelni, akkor

bizonyos következtetéseket a családnevekből, a származási helyből és a megjegyzésekből tudunk leszűrni. A jobbágyok között nagyszámú „jövevényt” találunk. Bár a „külső jobbágyokat” csak Maros- és Udvarhelyszéken írták össze külön rovatba, de számuk Háromszéken sem csekély, hiszen a tehetősek itt is igyekeztek mind birtokaikra, mind az elfoglalt közföldekre más székekből, vármegyei területről vagy akár a szomszédos országokból is jobbágyokat hozni, illetve fogadni.¹⁵ Már Imreh István és Pataki József is megállapították, hogy meglepően sok a *Szász* név a családnevek között, valamint a szászföldi helységnév a szülőföldre utaló jelzések között.¹⁶ Háromszéken 80 *Szász* nevet találunk, ezek java része tényleg szász lehetett – egyeseknél ezt fel is tüntetik –, bár nem kizárt, hogy szászföldi román is kaphatta ezt a családnevet, ahogy ez például a kászonújfalusi *Zaz* Bartalis esetében is történt. Nagyjából ugyanennyi az *Oláh* nevű családfelek száma: Kézdiszéken 33, Orbaiszéken 23, Sepsiszéken 23, Háromszéken összesen 79. Egyeseknél még külön megjegyezték, hogy „oláh fi”, vagy feltüntették a származási helyét: Havasalföld, Moldva, Fogaras vidéke vagy Barcaság.¹⁷ Azok közül, akiknél ismert a származási hely, 29-en Havasalföldről, 9-en Fogaras vidékéről, 6-an Moldvából, 3-an pedig a Barcaságból jöttek. A románok mintegy fele viselt *Oláh* nevet, a többi esetben vagy a jellegzetesen román név, vagy az etnikumra való utalás alapján tudjuk őket besorolni.

A névelemzés azonban elég ingoványos terület: néhány esetben, ha az összeírók nem jelezték volna, hogy románról van szó, a név alapján lehetetlen lenne megállapítani, így pl. Szép István havasalföldi származású futásfalvi zsellér, Cséplő János gelencei zsellér, Sikösd Balázs pávai zsellér vagy Székely János havasalföldi származású uzoni jobbágy esetében. Egy ehhez hasonló problémát jelent – a későbbiekben is – az a tény, hogy mivel a cigányok délről, általában Havasalföldön keresztül vándoroltak be Erdélybe, neveik is román hangzásúak, és ha nincs külön feltüntetve, hogy cigányokról van szó, akkor nehéz vagy éppen lehetetlen különválasztásuk. Ugyanez a gond a szintén görögkeleti vallású oroszok vagy bolgárok

esetében, a név egymaga itt sem mindig alkalmas az etnikum megállapítására. *A névelemzés tehát egymagában, más forrásokkal való egybevetés nélkül kétséges eredményekre vezet.*

A lustrában szereplő és azonosított románok túlnyomó része zsellér, jobbágy vagy szolga, tehát nem szabad. Találunk azonban néhány román származásra utaló nevet a szabad rendű székelyek között is, pl. Bogdán Antal kovásznai lófő, Oláh Balázs imecsfalvi drabant, a zágoni Albu család több tagja, közöttük lófők, drabantok és libertinusok, a nagyajtai Oláh János, Bálint és Pál lófők, a középjaitai Oláh Bálint drabant stb. A szabad rendű székelyek közé ekkor valószínűleg főképp beházasodás útján lehetett kerülni – ahogy ezt más forrásokból tudjuk –, és ez egyben a teljes, önkéntes asszimilációt is jelentette. A magasabb társadalmi státusz elérése érdekében az érintettek önként vállalták a nyelvi és a vallási asszimilációt, az előbbi különben a magyar nyelvi környezetben könnyen ment. Ezért kétséges ezeket a családokat románoknak tekinteni, minthogy minden bizonnyal saját magukat sem tekintették annak. Ami a románok arányát illeti 1614-ben Háromszéken – ez még abban az esetben is, ha elfogadjuk Vasile Lechințan listáját,¹⁸ amely pedig tartalmaz néhány kétséges besorolást, főleg ami a szabad rendűeket illeti –, akkor is kb. 3,5% (Kézdiszéken 4,38%, Orbaiszéken 3,75%, Sepsiszéken 2,57%).

A külső jobbágyok

A XVII. század folyamán folytatódott a románok beköltözése Háromszékre, ezt bizonyítják a nagy számban fennmaradt jobbágykötő levelek is, amelyeknek egy részét Tüdösné Simon Kinga elemezte.¹⁹ Mint ahogy a Bethlen Gábor-féle lustrából is láttuk, már a XVII. század elején elterjedt szokás volt, hogy a székelyföldi nemesek helybeli jobbágyaik mellé *külső jobbágyokat* is hoztak vagy fogadtak fel. A jobbágykötő levelek alapján Tüdösné Simon Kinga külső jobbágyok érkezésének két újabb nagyobb hullámát vázolja a XVII. században: az egyik az 1630-1650 közötti időszakra, a másik pedig a század végére, 1685-1686-ra tehető. Az első hullámban

Nyujtódon 24 személy köttötte magát és fiait jobbágságra, a másodikban pedig 45 fő tette ugyanezt Rétyen Antos György udvarházában. Az újdonsült háromszéki jobbágyok többsége Moldvából érkezett, de jöttek Havasalföldről vagy Erdély más tájairól is; nem egyedül, hanem általában testvéreikkel, feleségükkel, gyermekeikkel érkeztek. Bujdosásuk okát valószínűleg az adóterheknek, a háborúknak, természeti csapásoknak, és az azt követő éhínségnek, járványoknak, a létbizonytalanságnak kell tulajdonítanunk, ahogy ez részben a jobbágylevelekből is kiviláglik. Moldvában például 1538 után gyakoriak voltak a török és tatár rablóhadjáratok; 1653 és 1661 között nyolcszor változott a vajda személye, 1658-ban ráadásul a tatárok is végigdúlták az országot, a lakosság a hegyekbe, Lengyelországba, a Székelyföldre menekült. A század vége felé ismét zűrzavaros időszak következett: 1682-ben a Bécs ellen felvonuló tatárok elől menekültek el sokan, ahogy ezt a katolikus misszionáriusok is feljegyezték.²⁰ A védelemért és bizonyos gazdasági előnyökért cserében a kötést „szabad jó akaratból” vállalták a bevándorlók, kötelezettségeik pedig igen széles skálán mozogtak: a földművelés és pásztorkodás mellett egy kisebb csoport a szolgálatot mesterségével váltotta meg, így pl. az 1648-ban Nyujtódra telepedett Moldvai Barbuly szücsmeseter volt, Jónás Sztojka pedig mind tímár, mind „varga művet” tudott.²¹

Hasonló jobbágykötő levelek szép számmal akadnak még a levéltárakban a XVIII. századból is. Néhányat a Székely Oklevéltár is közöl, így 1702-ben Altörján Mihálcz Miklósnak kötötte le magát 1 román és 4 moldvai cigány, azzal a kikötéssel, hogy Erdélyben mást nem szolgálnak, Moldvába szabadon elmehetnek, de ha visszajönnek, ismét Mihálcznál kötelesek szolgálni.²² 1711-ben szintén Mihálcz jobágya lett „egy oláh Tódor nevű idegen ember, ki mostan Bélafalván lakik”.²³ Figyelemre méltó ezeknek a jobbágykötő leveleknek az a kitétele, hogy az „idegen fiaknak” nem tiltották meg a vajdaságokba való visszatérést. Bár a XVII. – és később a XVIII. század folyamán is – a jobbágyszökések súlyos problémát jelentettek, amelyet országgyűlési határozatok sokasága, valamint

Erdély és a román vajdaságok közti megállapodások hasztalan igyekeztek szabályozni. A korabeli gazdasági körülmények között egy-egy gazdaság életképessége elsősorban a termelő munkáskéz számától függött, éppen ezért a jobbágykötő levelekben általában gondosan előírták a szökés tilalmát. Ezzel szemben a Havasalföldről vagy Moldvából Háromszékre szegődött jobbágyok esetében – erdélyi társaikkal ellentétben – a szökés tiltása csak részleges volt: a tilalom csak Erdély területére vonatkozott, hazájukba bármikor visszatérhettek.²⁴ Ezzel részben kiváltságos helyzetet élveztek székelyföldi vagy fogarasföldi társaikkal szemben. Alighanem azonban ez a rendelkezés nem emberbaráti célból, hanem a helyzet alapos ismerete és a lehetőségek pragmatikus felmérése nyomán született.

Migráció és társadalmi átalakulások a XVII. században

A be- és kivándorlás Erdélybe/ből, és ezen belül a Székelyföldre/ről nagy méreteket öltött és folyamatos volt a XVII-XVIII. század folyamán, és nem kötődött etnikumhoz. Székelyek éppen úgy részt vettek benne, mint románok, örmények, cigányok vagy más nemzetiségűek. A XVII. században és a XVIII. század első felében Erdély népességére nagyméretű fluktuáció jellemző, ahogy erre már többen is felhívták a figyelmet.²⁵ Itt egy kis történelmi kitérőt kell tennünk, hogy tágabb keretbe tudjuk a háromszéki migrációt ágyazni. A XVII. század elején, a tizenöt éves háború nyomán Erdély lakossága nagymértékben megfogyatkozott. A háború fenyegetése, az időjárási katasztrófa és a pusztán maradt telkek sokasága fellazította a jobbágyrendszer kereteit, és lehetővé tette a folytonos költözést. Az uralkodó osztály két úton reagált erre a jelenségre: egyrészt kimondták a pusztá helyre költözők hatéves adómentességét, másrészt szigorú törvényeket hoztak a kóborlók ellen. Az utóbbi intézkedés eredménytelenségét mutatja azonban az a tény, hogy az országgyűlési végzések között minden más ügynél gyakrabban szerepelnek a kóborlókról, szökött jobbágyokról intézkedő artikulusok.²⁶ Jakó Zsigmond véleménye szerint

szintén a XVI-XVII. század fordulója jelentette a cezúrát a román betelepülés folyamatában, amely „egyik része annak a hatalmas népmozgalomnak, mely a török hatalom nyomására Kelet-középeurópában lezajlott”.²⁷ Az új népesség tekintélyes része még jó ideig ide-oda hullámozott a Kárpátok két oldalán, kihasználva az új telepéseknek járó kedvezményeket; ezt elősegítvén a transzhumáló pásztorkodó életforma is. Jakó Zsigmond becslése szerint még a XVIII. század elején is gyakori jelenség, hogy a falvak lakossága 10-15 év alatt szinte teljesen kicserélődik.²⁸ Erről a fluktuációról több korabeli forrásból is értesülhetünk, így a székely nemzet *postulatumából* 1698-ból: „Ezen háromszéki és csiki atyánkfiai ő kigyelmek jelentik azt is, hogy tilalmas ösvényeken Moldvából, Havashelyföldéről ki s bészökő embereket az hajduk, ha megkaphatják, kötelességek szerént meg kellettvén fogniok”, amiért „a székbeli embereket magokat és marhájokat az Oláhországban megtartóztatják”.²⁹

Demény Lajos is annak a véleménynek adott hangot, hogy a románok bevándorlása a Székelyföldre a XVI. században kezdődött, és a XVII. század elejére esett megtelepedésük első nagy hulláma. A XVII. század eleji óriási népességpusztulás az egész Erdélyt, és ezen belül a Székelyföldet is sújtotta. Marosszéken például az 1614-es lustra tanúsága szerint a családok mintegy 35%-a frissen települt, ezek 15%-a román (az összes családfő 5,16%-a).³⁰ A betelepült románok származási helyét vizsgálva Demény Lajos megállapította, hogy majdnem negyedrészüket Fogarasföldéről költözött Marosszékre, 23 családfő Küküllő vármegyéből, 9 családfő Háromszékről, míg Havasalföldről 5, Moldvából pedig mindössze 1 családfő érkezett. Marosszékre tehát a XVII. század elején betelepült románok döntő többségében Erdély hegy- és dombvidéki falvaiból származtak.³¹ Ez az adat is jelzi, hogy Háromszék a Kárpátokon túlról érkező románok egyik első állomása volt, innen később egy részük tovább vándorolt a Székelyföld és Erdély belsőbb vidékeire. Szintén jellemző, hogy a Marosszékre bevándorolt romá-

nok mind zsellérek, külső jobbágyok, kisebb számban más jobbágyok vagy szolgák.

Az idegen jobbágyok beköltözését az is elősegítette, hogy az előkelőknek sikerült jobbágyaikat kivonniuk az állami intézkedés hatálya alól, nem kerültek rovatal alá, így a vármegyei társaiknál lényegesen kisebb terhet hordoztak. 1616-ban például a török adóra minden tíz székelyföldi jobbágy 11 forintot adott, míg a rendszeres rovás szerint adózók közül ugyanennyien 19-et.³² A háromszéki közgyűlésnek az országgyűlési követek részére adott utasítása 1623-ból is ezt tükrözi: „Vadnak köztünk idegen nemzetségből aquirált jobbágyok is, úgy mint szász, oláh és Magyarországból hozott és városból szállott, kiket az nemes ember, vagy lófő pénzen vett, vagy őstől maradt helyre szállított.” A követek feladata pedig annak az elérése volt, hogy „afféle idegen nemzetbeli jobbágy maradjon az nemes embernek és lófőnek”, ne vegyék fel a hadi szolgálatra kötelezettek jegyzékébe.³³

A XVII. század elején a székelység körében is egyre elterjedtebbé vált a jobbágyi állapot önkéntes felvétele. Marosszéken például az 1614-es lustra szerint a „fejekötöttek” java része nem akarata ellenére került jobbágysorba: a legtöbben oltalomért (134), szegénység, éhség, betegség következtében (120), vétségért (83), önként (68) vagy a hadba menés elől (24) kötötték el magukat, és csak 42-en közvetlen erőszak következtében.³⁴ A fejedelmi hatalom azonban nem nézhette tétlenül az erdélyi katonaság legértékesebb elemének fogyatkozását, ezért már Bethlen Gábor megtiltotta a szabad székelyek jobbágysorba állását. 1619-ben az országgyűlés is kimondta, hogy „se elfogadni jobbágyul, sem eladni, kötni magát, az ki zászló alatt szolgáló székely, szabad ne legyen semmi úton”, és meghatározták, hogy akik 1614 után lettek „székelyből csinált jobbágyok”, foglalják el uraiktól.³⁵ Mivel ezek az intézkedések nagyrészt hatástalanok maradtak, 1623 után a székelyföldi jobbágyokat is adózásra kötelezték. Egy másik következménye az állami beavatkozásnak – miután a jobbággyá válást megakadályozták –, a székelyek elvándorlásának tömegmértűvé válása volt. 1638-ban

az országgyűlés határozatban utasította az elbujdosott székelyeket a visszatérésre. Péter Katalin értékelése szerint: „Kiváltságaik tartották őket a Székelyföldön; hogy ezek megbomlottak, megbomlik a székelység is.”³⁶ Kézenfekvő tehát, hogy ha a XVII. században a székelyek jobbágysorba kerülését a központi hatalom akadályozta, a székelyföldi birtokosok számára az utánpótlást az „idegen” elemek jelentették, és ezek között is kitüntetett helyet foglaltak el a románok. Az 1614-es lustra részben már ezt a helyzetet tükrözi: az idegen jobbágyok, zsellérek, „külső szolgák” között a románok jelentik a legszámosabb csoportot, de mellettük találunk szászokat, magyarországiakat, oroszokat, szlovákokat és másokat is. A jobbágykötő levelek – mint láttuk – a folyamat felgyorsulásáról tanúskodnak, és ezt bizonyítja a románok 1699-es összeírása is.

A görögkeletiek 1699-es összeírása Háromszékről

A század végéről a románok vallási uniója körüli viták kapcsán Háromszékről fennmaradt a görögkeleti románok összeírása, az egyetlen olyan összeírás a XVII-XVIII. századból, amely elvileg az összes román családfőt tartalmazza név szerint. Kérdésünk szempontjából éppen ezért kiemelkedő a jelentősége. A XVII. végi uralomváltással egyidőben a Habsburg-kormányzat – bár a Diploma Leopoldinum elismerte Erdélyben a történetileg kialakult négy bevett vallás rendszerét –, ennek megbontására törekedett a katolikusok javára, részben ez utóbiak megerősítése révén, részben pedig a románok vallási uniójának szorgalmazásával. A kérdésnek hatalmas szakirodalma van, itt röviden csak az összeírás előzményeit kívánom vázolni.

A fejedelemség idején a görögkeleti egyházat kettős, sőt hármas szervezeti függés jellemezte: a püspököt a havasalföldi metropolita szentelte fel, az erdélyi fejedelem erősítette meg, és a református püspök felügyeletet gyakorolt. A görögkeleti papok azonban nem élveztek mentességet a földesúri függés alól, az állami adó fizetése pedig az uralomváltás idején egyre terhesebb lett. Ezért 1697-ben a Teofil püspök fősége alatt összeült zsinat – bizonyos társadalmi

és gazdasági kiváltságok fejében – kimondta az egyesülést a római egyházzal. A protestánsok nyomására, akik Erdélyben még mindig nem elhanyagolható hatalmi tényezőt jelentettek, 1698 április 14-én a császár egy leiratban az egyesülést nem csak a katolikusokkal, hanem a másik három bevett felekezettel is megengedte. Az országgyűlés 1698 november 23-án tiltakozott az unió ellen. Lipót ennek ellenére 1699 február 16-án aláírta az uniót szentesítő első *Diploma Leopoldinumot*.³⁷ A Gubernium július 14-én megkísérelt szembeszállni a Diplomával, az 1691-es *Diploma Leopoldinumra* hivatkozva, erre a császár 1699 augusztus 26-án megerősítette az előző évi április 14-i ígéreteket, azaz az unió lehetőségét mind a négy bevett felekezettel. Ugyanakkor azonban titkos parancsot adott Rabutinak, hogy az egyesülést csak a katolikusokkal engedje. Az új püspök, Athanasius, a katonaság segítségét is igénybe vette az uniótól vonakodó papok ellen.³⁸ A diéta 1699 szeptember 8-án kihirdette az egyesülésről szóló *Diploma Leopoldinumot*, ugyanakkor a végrehajtását igyekezett fékezni.

Az unió több szempontból is igen jelentős volt: egyrészt rést ütött a három politikai nemzet és négy bevett vallás rendszerén (ha ez nem is volt akkora, mint azt kezdetben a románok remélték, és a Diploma is elvileg biztosította), másrészt pedig gazdasági kérdés volt, hiszen szorosan összefüggött az adózással. Mivel mind vallási téren, mind az adózás terén zűrzavaros állapotok uralkodtak, a helyzetet az 1698-as fehérvári és az 1699-es segesvári országgyűlés is tisztázni akarta. Mindkét országgyűlésen bizottságot rendeltek ki a románok uniós hajlandóságának a megvizsgálására.³⁹ Tehát már az 1698 október 20. és december 12. között Gyulafehérváron üléselő országgyűlés elrendelte az április 14-i királyi rendelet kihirdetését, és a román papok és híveik erre adott válaszának regisztrálását. Az adókiivetést is elhalasztották az 1699 január 20-ra összehívott országgyűlésre, ahol az összeírás eredményeinek ismeretében kellett volna erről dönteni.⁴⁰ A X. articulus „az oláh papok contributiójáról” kimondta: mivelhogy „az mostan próbára kibocsátott connumeratio és az szerint való adózásnak

determinációja időmúlást kíván” a román papok adózzanak úgy, ahogy eddig. Silviu Dragomir erre az időpontra teszi az összes – nagyon töredékesen megmaradt – összeírás keltét. A görögkeleti papság nagyobbik része és a falvak túlnyomó többsége a régi hit megtartása mellett foglalt állást.⁴¹ Az 1699 januári segesvári országgyűlés azonban elnapolta a kérdés megvitatását. 1699 szeptember 8. és október 6. között ismét Segesváron ültek össze tanácskozni a rendek. Itt még egyszer kihirdették az 1698 április 14-i királyi dekrétumot, és a diéta határozatainak IV. articulusa az „oláh papok” kérdéséről intézkedett. Végül a diéta úgy döntött, hogy még egyszer kérjék ki a románok véleményét erről a fontos kérdésről, ezért 10 bizottságot küldtek ki, hogy „kimenvén tizenkettődik Oktobris, az instructio szerint szorgalmasan megkérdezvén az oláhpapokat és az ecclesiájokat is, az hol mi válaszokat tesznek, felírván reportálják az gubernium eleiben”.⁴² Hogy kétségek ne merülhessenek fel, a bizottságban minden bevett vallásnak volt egy képviselője. A függelékben közölt háromszéki összeírás mind keltezése, mind a biztosok személyének azonosítása alapján ekkor, és nem a gyulafehérvári országgyűlés határozatai nyomán készült.

Annak ismeretében, hogy az unió leghevesebb ellenzői a dél-erdélyi, Brassó és Szeben környéki románok voltak, nem meglepő, hogy a háromszéki románok egyhangúlag régi vallásuk megtartása mellett törtek lándzsát. A kormánysszék utasította az összeírókat, hogy „név szerint regisztrálván mind az papot, mind az saecularis hallgatókat írják fel, hogy ki mire resolválja magát, sőt az oláh papokkal és ha kik írástudó oláhok találtnak, suscribáltassák azokkal is oda az neveket”. Külön meghagyták, hogy hívják fel a figyelmüket, miszerint ez „nem valami elmulandó és világi haszontalan dolog”, hanem „kinek-kinek maga lelke idvességében járó dolog”.⁴³ Az országgyűlés által kiküldött biztosok 1699 november 20-án Kézdivásárhelyről írták, hogy „az Patens mandatummal előnkben hivattunk minden embereket, valakik eddig az Görög vagy Olah vallást tartották (...), kik mindnyájan az régi Görög

vallásban megmaradtak, egyet is az Országban bevett vallások közül amplexálni nem akartak, az neveket ezen regestrum szerint mind beírtuk”.⁴⁴ Ez tehát azt jelenti, hogy ha nem is teljes, de valószínűleg a görögkeleti vallású felnőtt férfi lakosság túlnyomó többségét összeírták ez alkalommal. A forrást még becsebbé teszi, hogy a XVIII. századi vallási összeírások nem tartalmazzak névanyagot, az úrbéri és más adóügyi összeírások pedig ugyan név szerintiek, de ezekből csak áttételesen és nagy hibaszázalékkal lehet az egyes személyek etnikumára vagy pláne vallására következtetni.

Az 1699-es összeírás 746 nevet tartalmaz, ami több mint háromszorosa a románok 1614-es létszámának. Sepsiszéken 254-en, Kézdiszéken 241-en, Orbaiszéken pedig 174-en voltak. A számok falvanként való összevetése a XVIII. századi vallási összeírásokkal is arra mutat, hogy a biztosok jó munkát végeztek, tényleg sikerült a görögkeletiek túlnyomó többségét összeírni. A románok 79 faluban éltek ekkor Háromszéken, az akkor létező falvak közül csak 10-ben, tehát a falvak 11,2%-ban hiányoztak. A legtöbb ilyen helység (5) Kézdiszéken található: Bélafalva, Bita, Kézdivásárhely, Kézdimartonos és Polyán. Ezeknek a településeknek némelyikében 1614-ben több románt is említettek (Kézdivásárhely, Polyán, Felsőtorja). A másik 5 háromszéki faluban (Csomakőrös és Petőfalva Orbaiszékből, Kőröspatak és Szacsva Sepsiszékből, valamint Bodos Miklósvár fiúszékből) a XVII. század elején sem laktak románok (vagy csak egy nevet találunk). 20-nál többen az alábbi helységekben voltak: Alsócernáton (22), Kézdiszentlélek (24), Lécfalva (20) és Alsótorja (24) Kézdiszéken, Szentiván (21) és Uzon (22) Sepsiszéken, Nagyajta (23) Miklósvár fiúszéken, Gelence (22), Kovászna (21), Zabola (21) és Zágón (39) Orbaiszéken.

A későbbi kutatásra vár a feladat, hogy kiderítse, az egyes települések szintjén hogyan történt a betelepülés. Térképre vetítve azonban az adatokat, az máris látszik, hogy a bevándorlás a legerősebb volt a peremvidéken, különösen Orbaiszéknek a hegyek alján fekvő falvaiban. A fenti adatok arra mutatnak, hogy a XVII.

század folyamán alakultak ki a ma is létező népes román közösségek Kovásznán, Zágónban, Zabolán. Feltehető, hogy a falvak egy jó részében a románok jelenléte összefüggésben van a helyi méretű „nagybirtokkal”. Nem lehet véletlen, hogy 1614-ben Háromszéken az egy faluban több mint 20 jobbággal rendelkező főemberek között találjuk Alsócsernátonban Bernárd Ferencet, Gelencén Toldalagi Mihályt, Papolcon, Zabolán és Zágónban a Mikes családot és az utóbbi kettőben Basa Pétert is.⁴⁵ Altorja az Aporok székhelye volt, a Sepsiszéki falvakban pedig a Béliak, Nemesek, Henterek, Kálnokiak, Mikók birtokoltak számos telket és jobbágyot. Az 1703-as összeírás is ezekben a falvakban jelez nemesi udvarházakat, majorságokat: Bodokon Mikó Ferencét, Szentivánban Henter Mihályét, Uzonban a Mikes grófokét, Zabolán, Kézdiszentléleken szintén, Zágónban Boér Ferencét, de itt részbirtoka volt a Mikes grófoknak, Henter Ferencnek, a Jankó családnak, Papolcon Geréb Jánosnak, Alsócsernátonban Bernárd Jánosnak, a Domokosoknak és más kisebb birtokosoknak, Alsótorján az Aporoknak stb. E birtokosok majdnem mindegyikének volt földesúri malma és kocsmája is, van ahol az udvari szolgák is külön fel vannak sorolva.⁴⁶ A fent említett jobbágykötő levelek többsége is két nagyobb (nyújtódi és rétyi) birtokos nevéhez fűződik. További eredményeket e téren azonban csak a megmaradt családi levéltárak kutatása nyomán várhatunk.

A románok arányát illetően a XVII. század végén az egyetlen támpontot az 1703-as összeírás jelenti, amelyet az osztrák hatóságok végeztek. Ez nemcsak időben áll a legközelebb az 1699-es összeíráshoz, hanem nagy gonddal és a lehetőségek szerint nagy pontossággal is készítették. A románok esetleges hiányát az 1699-es összeírásból pedig kompenzálja részben a nemesek, részben pedig az adót nem fizető urasági szolgák és a zsellérek egy részének a hiánya az 1703-as lajstromokról. Eszerint a nemeseket leszámítva 7.482 család élt Háromszéken,⁴⁷ tehát a románok aránya ekkor kb. 10% körül mozgott. Az 1699-es és 1703-as összeírások összehasonlítása nyomán még egy érdekes egybeesésre figyelhetünk fel:

nagyon sok helységben a románok lélekszáma (az 1699-es lista alapján) egybeesik vagy nagyon közel áll a birtoktalan, ún. házatlan zsellérek számához az 1703-as összeírásból. Legtöbb helyen ez utóbbiak száma meghaladja némileg a románokét, máshol a telekkel rendelkező zsellérek számát is hozzá kell adnunk a házatlanokéhoz. Az egybeesés különösen szembetűnő Miklósvár fiúszék esetében.

Az 1703-as összeírásból jól nyomon követhető a székelyföldi társadalom betagolódása a hűbéri társadalom kereteibe is, a helyi méretű nagybirtok elterjedése, az alávetett rétegek arányának megnövekedése. Míg 1614-ben Háromszéken a lakosság 24,57%-a volt jobbágy és 8,13%-a zsellér (Sepsiszéken 19,51%, illetve 5,38%; Kézdiszéken 21,06%, illetve 10,04%), addig 1703-ra ez az arány Sepsiszéken 33,24% a jobbágyoké, 16,13% a zselléreké (13,22% a házatlan zselléreké), Kézdiszéken pedig 30,52% a jobbágyoké és 16,62% a zselléreké (10,16% a házatlan zselléreké).⁴⁸ Feltételezésünk szerint részben a jobbágyság, de főképpen a zsellérek arányának ez a számottevő mértékű megnövekedése a XVII. században a románok bevándorlásával van összefüggésben; közülük került ki az alávetett rétegek jelentős része.

Néhány érdekes észrevétel kínálkozik az összeírás névanyagának elemzése nyomán is. A köznép körében a családnév ekkor még nem volt megszilárdulva, részben ennek is tulajdonítható, hogy az összeírásban szereplő románok tekintélyes része magyar környezetben kapta a családnévét. A családnévek legnagyobb csoportja (294 név, azaz 39,41%) a származásra utal. A legtöbb az *Oláh* családnév (158, azaz 21,44%), amely egyértelműen viselőjének etnikai eredetére mutat. Kiténik az is, hogy a románok még mindig csak egy kis töredékét képezték Háromszék lakosságának, hiszen nagyobb közösségek esetén ez nem szolgálta volna a megkülönböztetést, azaz a névadás elsőrendű célját. Szintén ebbe a csoportba tartoznak a *Moldován/Molduvai* (összesen 61, azaz 8,17%), *Muntyán* (27, azaz 3,61%) és *Oltyán* (2) nevek, mutatva, hogy viselőik merről jöttek Háromszékre. Ellentétben az 1614-es lustrá-

val most többségben vannak a moldvaiak, és körük még bővül az 5 *Vrancsánnal* és 1-1 *Jasánnal* és *Bákóival* (összesen 9,11%). Erdélyből a legtöbben a Barcaságról jöttek (6 *Barczán*, 2 *Hétfalusi* + 1 *Szecezan*, 2 *Zernyesti*, 1 *Rosnyovan*, azaz rozsnyói), van még 1-1 *Krisan*, *Mezőségi*, *Erdélyi*, *Csiki*, *Bögözi*, *Hídvégi*, *Szász* (szász-földi román), összesen 19-en (2,54%). Más etnikumra utal az 5 *Orosz* (+ 1 *Rusz*), 2 *Lengyel*, 1-1 *Rác* és *Czigány* név.

A családnevek egy másik nagy csoportját a mesterségnevek képezik. Hogy a legnagyobb presztízsű foglalkozással kezdjük: az egyház állapotáról elég siralmas képet kapunk, *Popa* név összesen 3 fordul elő, közülük 2 biztosan pap volt, Bodokon és Kézdiszentléleken *Popa Kosztin*, illetve *Popa Andre* az első helyen vannak feltüntetve, vallomásukat aláírásukkal és pecsétjükkel is megerősítik, akárcsak *Petruly Daszkály Gelencéról*, míg *Popa Nyaguly Zaboláról* a felsorolás vége fele szerepel, és hiányzik mind az aláírás, mind a pecsét.

Bár a nagyobb birtokon nem volt ritka eset, hogy egy-egy jobbágy csupán mesteremberként teljesített szolgálatot,⁴⁹ a magyar történetírásban meghonosodott „pásztorkodó, félnomád román” képét árnyalja az a tény, hogy az összeírásban szereplő románok mintegy negyedének (175, azaz 23,45%) családneve valamilyen mesterségre utal,⁵⁰ és a korabeli viszonyok ismeretében feltehető, hogy az illetők tényleg az adott mesterséget gyakorolták. Közülük a legtöbb (6,97%) a bőrfeldolgozásra vonatkozik, 5,67% molnár, 2,81% fafeldolgozással (kádár, kerekes) foglalkozott, és mindössze 1,74%-nak a neve utal a pásztorkodásra (ez persze nem zárja ki, hogy ennél jóval több pásztor volt). A bőrfeldolgozással foglalkozók közül 28 *Szőcs* (+ 2 *Kosokár*, összesen 4,25%), 4 *Czizmadia* (+ 2-2 *Csizmás* és *Csubotar*), 5 *Varga*, 5 *Tímár* (+ 1 *Argaszar*) és 3 *Selarul* (azaz nyerges). Van még 13 *Kádár*, 8 *Kerekes*, 9 *Kovács*, 1 *Lakatos*, 2 *Szabó*, 1 *Kötélverő* (+ 1 *Funar*), 5 *Fazakas* (+ 2 *Olarul*), 2 *Mészáros* (+ 1 *Mocsolar*), 2 *Peszkarul* (azaz Halász), 1-1 *Haban*, *Blidarul*, *Szakács*, *Csiszér*, *Czimbalmas*. A pásztorkodásra utaló nevek közül 3 *Pakulár*, 3 *Bács*, 4 *Porcar* (+ 2 *Disznós*), 1 *Vakar* (azaz tehénpász-

tor). Érdekes a kertészek viszonylag nagy száma is (5 *Kertész*, 7 *Gredinar*, 1 *Tubakar*), ez különben részben megfigyelhető az 1721-es összeírásban is, ahol – bár csak nagyon töredékesen maradtak ránk az adatok –, szintén több román nevű kertészt és „tubákost” találunk.⁵¹

Ez utóbbi arra utal, hogy Háromszéken már igen korán megkezdődött a dohánytermesztés, és mivel ez a kultúrnövény a Török Birodalomból került hozzánk, valószínűleg hozzáértő embereket is délről, Havasalföldről kellett behozni. A dohányzás élvezetének elterjedését jelzi, hogy bár 1670-ben szigorúan megtiltották a dohány behozatalát, termesztését és árusítását, látván az intézkedés sikertelenségét, kemény adót vetettek ki rá.⁵² 1721-ben pedig éppen Háromszéken és Marosszéken termelték a legtöbb dohányt, Háromszéken több mint 11 ezer fontot, a beváltásra kerülő dohány összege pedig 13.645 Ft volt. A dohánytermesztésben különösen kiemelkedett Kézdiszék – és itt is főleg Alsótorja és Kézdiszentlélek –, e két helységben termelték a háromszéki dohány egyharmadát; valószínűleg ebben a helyi nagyobb birtokosoknak is volt szerepe.⁵³

Legalább ilyen izgalmas a molnárok kérdése. A 41 *Molnár* nevű (16-nak a családneve *Molnár*, 19-nél a keresztnév után jelölik a foglalkozást, 6-ot pedig *Morarnak* hívnak) 28 faluban oszlik meg, azaz a románok által is lakott helységek több mint a harmadában. Tudjuk, hogy a molnárok általában a faragáshoz-fafeldolgozáshoz is értettek, többen jeles kőfargók is voltak. Ez azonban nem magyarázza a román molnárok tömeges térhódítását Háromszéken, hiszen a fafeldolgozáshoz a székelyek is értettek a háziipar szintjén. Sokkal inkább a földesúri malmokba ültetett, feltehetően kedvezőbb feltételek mellett dolgozó jobbágyokról vagy zsellérekről lehetett szó, mindez azonban még tisztázásra vár. Imreh István kutatásai szerint a földesúri gazdaságokban meglepően sok munkanapot igényelt a malomfavágás, a malmok, gátak építése és javítása.⁵⁴ Nem lehet véletlen az sem, hogy az 1703-as összeírás is egy-két kivétellel mindazokban a falvakban jelez földesúri malmo(ka)t, ahol az 1699-ben *Molnár* nevű románokat írtak össze.

Némely nagyobb községben tekintélyes számú ilyen malom működött: Alsócsernátonban 7, Nagyajtán és Alsótorján 5-5, e két utóbbi helyen 2-2 román molnárt is találunk 1699-ben. Harminc olyan faluban ahol az 1699-es összeírásban nem szerepelnek *Molnár* nevű személyek, 1703-ban sincs egyetlen földesúri malom sem.⁵⁵

A XVIII. századi adó- és úrbéri összeírások

Mint már említettük, a XVIII. századból egyetlen hasonló forrást sem ismerünk; van viszont az összeírásoknak két típusa: az adózók, illetve úrbéri összeírások, valamint az 1733-as, 1750-es, 1762-es és 1766-os vallási összeírások, amelyek viszont nem tartalmaznak névanyagot. Az adózók összeírásai – úgy tűnik – a Székelyföldön pontosabbak, mint a vármegyei területen, lévén, hogy itt hiányzott a nagybirtok, amelyik sikeresen tudta volna eltitkolni jobbágyságai egy részét. A Székelyföldön a lakosság majdnem teljes egésze adóköteles volt, így a közösség érdekében állt, hogy minél kevesebben vonják ki magukat az összeírás alól.

Az első nagyszabású demográfiai forrás a XVIII. századból az 1721-es összeírás, amely tükrözi a XVIII. század eleji, a Rákóczi-szabadságharc, éhínség, pestisjárvány okozta veszteségeket. Háromszéken a telkek egyharmada pusztta. A helységek száma 93, tehát a havasi román telepek még nem szerepelnek. A sepsiszéki összeírók azonban már feljegyezték, hogy különösen a Zágonhoz és a környező falvakhoz tartozó hegyekben Havasalföldről és Moldvából bevándorolt „kóborlók” élnek, akiknek számottevő nyájuk van, de adót nem fizetnek sem az államnak, sem hűbéri függésben nincsenek.⁵⁶ Acsády Ignác Háromszék lakosságát ekkor – a 33%-os helyesbítéssel együtt – 50.284 főre tette. Részben mivel 6-os szorzót használt a családnagyság megállapításánál, módszereit azóta többen is kritizálták.⁵⁷ A háztartások száma 1721-ben különben 5.455 volt, ennek mintegy 43%-a jobbágy és zsellér. Székelyföldön, és ezen belül Háromszéken az összeírás nem név, csak jogi megoszlás alapján tünteti fel a lakosságot, de egy töredékét név szerint is felsorolja. Acsády megjegyzi, hogy ezeknek „nevök nagy-

részt magyar, de a nem-nemesek közt akad elég oláh családnév”, különösen Sepsi és Orbai székekben, és a románok arányát 5%-ra teszi.⁵⁸ Ez azonban jószerint csak találgatás, hiszen a számításához hiányoznak a támpontok.

Ha megnézzük az Országos Levéltárban 1722-ből töredékesen fennmaradt névsorokat, akkor tényleg viszonylag sok román nevet találunk. Mivel azonban nagyrészt csak az adó alól felmentettek névsora tartalmaz neveket, ezekből arányokat nem tudunk kiszámolni. A felmentettek különböző kategóriákba vannak sorolva. A pásztorok (tehén-, disznó-, juhpásztorok) kevés kivétellel román nevűek. Az udvari szolgálatban levők között egyaránt szerepelnek magyar és román nevek. Néhol a foglalkozást is jelzik, és így megint akad néhány román molnár (pl. Molnár Oláh Zaboláról, Molnár Ráduly Nagyborosnyóról), de főképp kertész és „tubákos” (pl. Kertész Vaszily, Kertész Bukur, Olá Lupuly gelencei tubákosok, Vintilla pávai, Oláh János ikafalvi, Oláh Sztojka futásfalvi, Oláh Urszuly alsótorjai tubákosok; Oláh Pintye alsócsernátoni, Korbul János alsótorjai kertészek stb.).⁵⁹ Szintén udvari szolgálatban találunk néhány román mesterembert – majdnem kizárólag bőrfeldolgozással foglalkozót –, ami megerősíti az 1699-es összeírás adatait (pl. Ruczula János lemhényi tímár, Sorbán esztelneki szücs, Váncsa András és Bicz Varga alsócsernátoni csizmadiák, Bagoly Raduly lisznyói tímár stb.).⁶⁰ Sokuknál az etnikum megállapítása lehetetlen, hacsak nem viselnek tipikusan román keresztnevet, mert vezetéknévük a mesterségre utal, így aztán egy Kádár János vagy Kertész András nevű jobbágy vagy zsellér elvileg bármilyen nemzetiségű lehet. Az azonban így is megállapítható, hogy a zsellérek között jóval nagyobb számban fordulnak elő román nevűek, mint a jobbágyok között, ahogy ezt Berlász Jenő is megállapította: „A Székelyföldre települő románság rendszerint a legalsó szinten helyezkedett el: ha földművelő volt, jobbágyságra kötötte magát, ha állattenyésztő, akkor szabadon költöző, de földtelen zsellér (inquinus) lett.”⁶¹ Ha a XVI-XVII. században még nyitottak voltak a társadalmi felemelkedés útjai, lehetőség kínálko-

zott a székely rendi társadalomba való integrálódásra, a XVIII. századra a társadalmi mobilitás lehetőségei csökkentek. Munkás-kézre ugyan szükség volt, de ezek már csak a társadalom legalsó szintjén kaptak helyet, és helyzetük javítására gyakorlatilag alig volt esély 1848 előtt, hacsak nem az elvándorlás.

A továbbiakra nézve néhány – véletlenszerűen kiválasztott – falu esetében átnéztem az 1750-es országos adóösszeírást, az 1785-86-os és az 1819-20-as Cziráky-féle úrbéri összeírásokat, valamint néhány falu esetében az 1809-es összeírást is.⁶² Az említett összeírások közül nem minden kiválasztott falu esetében maradt fenn mindegyik (néhány pedig nincs kutatható állapotban). Bár még egyszer hangsúlyozni kívánom, hogy a névelemzés egymagában nem vezet használható eredményre, néhány támpontot azonban szolgáltat a kérdés vizsgálatához. Sokkal használhatóbbak lennének az eredmények, ha mód volna az egyházi anyakönyvekkel való összevetésre (ahol megmaradtak ilyenek a XVIII. század végén–XIX. század első felében), de erre – objektív és szubjektív körülmények miatt – nem volt lehetőségem.

Ha összehasonlítjuk tehát a rendelkezésre álló összeírások névanyagát, *Illyefalva* esetében például a következő kép bontakozik ki: 1614-ben a lustra nem jelzi románok jelenlétét a mezővárosban, egyedül a két Vonczi nevű lófőnél gyanítható esetleg román eredet. 1699-ben már 14 románt írtak össze, köztük egy molnárt, egy szűcsöt és egy kádárt. 1721-ből hiányzik a névanyag. 1750-ben a „városi részen” mind magyar nevűeket találunk, a „falusi részen” pedig hiányzik a szabad elem, a nemeseken kívül csak jobbágyokat és zselléreket írtak össze. Közülük kb. 22 családfő visel román nevet, azaz a jobbágyok mintegy 40%-a, a zsellérek 2/3-a, a „kóborlók” pedig mind cigányok. Az előbb említett 22 családfő neve közül az 1699-es vallási összeírásban csak az Oláh és a Szép név fordul elő, nyilvánvaló hogy az Oláh név teljesen alkalmatlan az azonosításra.⁶³ A zsellérek nevei 1750-ben – ahol ilyenre egyáltalán lehet következtetni – főképp Fogaras-vidéki és barcasági eredetre utalnak, pl. Vledényi, Volkanyi, Fogarasi stb. 1809-ben az 1750-ben

feljegyzett román nevek többségét nem találjuk, akadnak viszont új nevek: Ardelán, Dragomér, Darapoly, Tampa, Sorbán, Urszuj stb. A jobbágyok és zsellérek kb. 40%-ról valószínűsíthető ezzel a módszerrel a román eredet, 1819-ben pedig kb. 32 családfőről, ez a jobbágyok és zsellérek majdnem felét jelenti. 1809-hez képest ismét új román nevek tűnnek fel, főképp a zsellérek körében: Bukur, Butujás, Berbek, Dragány, Sztancsuly stb.

Sepsiszék egy másik – viszonylag nagyszámban románok által is lakott – községében, *Nagyborosnyón* 1614-ben egy Oláh János nevű libertinust és egy Oláh András nevű havasalföldi származású zsellért találunk (rajtuk kívül esetleg még 3 drabant és 1 lófő neve utalhat román származásra). 1699-ben 5 román élt a faluban. 1721-ben a 45 családból 25 (55,55%) jobbágy és zsellér, közülük kb. 10-15-nek van román hangzású neve, ez a jobbágyok kb. 1/3-át, a zsellérek mintegy 70-80%-át jelenti, a falu lakosságának pedig kb. 1/4-ét. A román nevű zsellérek közül 4-ről feljegyezték, hogy „másutt tekergett”, egy bács volt, egy tehénpásztor, egy pedig a neve alapján valószínűleg molnár. Egy név sem egyezik az 1699-es listán találhatóakkal. 1750-ben a 64 családfő közül 38 (59,37%) tartozik a függőségben élők közé. A libertinusok között találjuk Popa Georgius görögkeleti papot, valószínűleg egyetlen románként. A jobbágyok között ezzel szemben több mint fele a neveknek, a zsellérek között még ennél is több, 75-85% utal román eredetre; kb. 22 családfőről van szó, azaz a falu lakosságának 1/3-ról. A román nevek jelentős része új 1721-hez képest, az összes jobbágy kb. 40%-a ilyen új román nevet visel, ez a román jobbágyok mintegy 2/3-át jelenti. A 8 zsellér közül 5-nek Oláh a családneve. A „kóborlók” itt is cigányok. Az 1750-ben feltűnő nevek közül megemlítjük az Opra, Nyaguly, Balabany stb. neveket. 1785/86-ban 37 jobbágyot és 22 zsellért írtak össze, közülük kb. 32, azaz a családfők fele visel román nevet. 1750-hez képest az összes jobbágy és zsellér több mint harmada visel új családnevet. Az új nevek fele román: Sorbán, Tepelág, Besán, Sztojka, Juga stb. 1809-ben az 55 jobbágy és zsellér közel harmada (16) visel 1785-ben nem szereplő család-

nevet, ezek közül néhány román: Duka, Dombora stb. Az összes nevek kb. 60%-ból (34) lehet román eredetre következtetni. 1819-ben a 26 jobbágy és 45 zsellér közül mintegy 38 (54%) visel román nevet. A jobbágyok közül 5, a zsellérek közül 23, azaz több mint felének van olyan neve, amely 1809-ben nem szerepelt, pl.: Illyés, Fetés, Duka, Dászka, Balk, Isán stb.

Lisznyóban 1614-ben 2 román jobbágy szerepel (Olah Balas és Olah Kozta), 1699-ben pedig 8. 1721-ben az 57 családfő közül 14 jobbágy, 17 pedig zsellér, összesen 54,38%. A 14 jobbágy közül valószínűleg 11, a 17 zsellér közül pedig 14 (esetleg 16) román, azaz 80-87%, az összlakosság 44-47%-a. Az 1699-es listán szereplő románok közül Korcsomas Janos valószínűleg azonos Korcsomáros Juonnal 1721-ből, ezen kívül még egy Korcsomárost találunk 1721-ben; a többi név nem egyezik. A román nevű jobbágyok közül 2 „másutt tekergett”, a zsellérek közül pedig 5 lakott máshol, Oláh Bágyulnál azt is feljegyezték, hogy Havasalföldön, Oláh Paszkulynál és Thodornál azt, hogy „más országban lakott”, valószínűleg szintén Havasalföldön vagy Moldvában. A román zsellérek közül egy juhásztor (Vlaikul Balcs), egy bács (Oláh János), egy faragó (Bagoly László), egy pedig tímár (Bagoly Raduly) volt.⁶⁴ 1750-ben Lisznyóban 80 családfőt írtak össze, ezek közül 21 jobbágy és 26 zsellér (10 házatlan zsellér), együtt a lakosság 58,75%-át képezték. A jobbágyok és zsellérek közül 18-ról feltételezhető a neve alapján, hogy román volt, ez a jobbágyok kb. 43%-át, a zselléreknek kb. 73%-át jelentette, az összes lakosságnak pedig mintegy negyedét. A családnevek közül 1721-ben is feljegyezték a Korcsomáros, Karácson, Lapadat, Bagoly, Boér, Oláh neveket, néhány név eltűnt (Kicsid, Flujas, Tubak, Kosztandin, Olasz), néhány pedig most jelent meg (Szavuly, Vancsa, Moldovan, Prásmári, Erszuly). A románként azonosítottak közül 10-en – a románok több mint fele – viseltek újonnan feltűnő nevet. 1809-ben a 60 jobbágyból és zsellérből a neve alapján kb. 30 román van, azaz mintegy fele, és összeírtak egy papot, Firidon Popát is. Nem találjuk meg az 1699 óta a faluban élő Korcsomáros család képvi-

selőit, sem az 1750-ben feltűnt Szávulyokat; a románok felének neve kicserélődött 1750-hez képest. Az új nevek közül megemlítünk néhányat: Bokor, Jován, Dragomér, Kretzuj, Komán, Tanász, Raduly, Oltyán stb.

Kökösön az 1614-es lustra alkalmával nem találtak egyetlen románt sem, de 1699-ben már 11-et írtak össze. Viszont 1721-ben egyetlen név sem egyezik az 1699-es listán találhatóakkal. A faluban ekkor a 40 családfő közül 16 jobbágy és 3 zsellér volt (47,5%), a jobbágyok közül 6 románt találunk, a zsellérek közül mind a 3 román (egy tehénpásztor, egy szolga, egy pedig máshol lakott). A román jobbágyok közül egy szűcs, egy bács, egy pedig „tubákcsináló”. A románok tehát az alávetett kategóriák kb. felét, az összlakosságnak pedig mintegy 22%-át alkották. 1750-ben a 68 családfő kb. 38%-a, az alávetettek (36) pedig kb. 72%-a román nevet viselt (a 11 zsellér közül 9). Összeírtak egy papot is, Popa Juont, a zsellérek között. A családnevek közül 1721-hez képest az Oláh néven kívül még 2 ismétlődik, viszont megjelennek olyan új román nevek, mint Komán, Vantsa, Nyagully, Dragany, Mánya, Puligur stb. 1785-ben az 50 jobbágy és zsellér közül 30-33 viselt román nevet, azaz az alávetett kategóriák mintegy 2/3 része, ezek 1/3-nak a családneve nem fordult elő 1750-ben (pl. Punga, Bukur, Bántsok, Bács, Bocskoros). A Cziráky-féle összeírás alkalmával 15 jobbágyot és 61 zsellért találtak a faluban, ezek kb. 3/4 a nevéből ítélve román volt. A románok mintegy harmadának a neve új volt az 1785-86-os összeíráshoz képest; az új nevéek túlnyomó része zsellér volt (Groza, Deregany, Sztojka, Szávuj, Berszán, Sorbán stb.).

Uzonban az 1614-es lustra egy havasalföldi származású jobbágyon kívül nem jelez románokat, 1699-ben azonban már 22 volt a faluban. 1721-ben a 88 családfő kb. 40% tartozik az alávetett kategóriák valamelyikébe. Közülük mintegy 18-ról feltételezhető a neve alapján román etnikuma, ez a jobbágyok kb. felét, a zsellérek kb. 70%-át jelenti, az összlakosságnak pedig kb. 20%-át. A családfők közül 3-nak a neve előfordul az 1699-es összeírásban is (Vántsá, Goncza, Kalogai). 1750-ben az alávetettek 53,71%-át képezik a 121

családfőt számláló községnek. A jobbágyok kb. 40%-nak, a zsellérek kb. 70%-nak neve mutat román származásra, ez az összlakosságnak kb. negyede. A románok nevei részben ismétlődnek 1721-hez képest, de megjelenik néhány új név is: Raduly, Dreguoj, Csokotány, Gusba, Macedon. 1785-86-ban a 61 jobbágy jórészt olyan nevet viselt, amely 1750-ben is előfordult, a 35 zsellér mintegy fele azonban új neveket (Tudoszi, Daán, Markuj, Berbek, Serbány stb.) visel. A jobbágyok kb. 40%-nak, a zsellérek pedig 60%-nak van román neve. 1819-20-ban is nagyjából hasonlóak az arányok, de 1785-86-hoz képest megint jónéhány új román nevet találunk (Kondra, Pulugor, Dragomer, Csorik, Varza, Sztojka, Petriko stb.).

Kézdiszentléleken az 1614-es lustra alkalmával egy moldvai eredetű jobbágyot találunk, de Vasile Lechintan a románok közé számítja a Román és Voloncz családok 18 lófő, drabant és libertinus tagját is. 1699-ben Háromszéken itt van az egyik legnagyobb és legszervezettebb román közösség, 24 férfi, akik között egy pap is volt. Neveik alapján sok volt a mesterember: 1 molnár, 5 szűcs, 5 csizmadia, 3 tímár, 1 szabó, 1 kádár, 4 kertész. A listán azonban nem szerepelnek sem a Román, sem a Vonczi család tagjai, bár ezek továbbra is ott éltek a községben. 1721-ből csak az adó alól felmentettek nevei maradtak ránk, így ezt nem tudjuk összevetni az 1699-es listával. 1750-ben azonban e nevek közül egyet sem találunk meg, az Oláh és Molnár kivételével, de ezek – mint már hangsúlyoztuk – nem alkalmasak az azonosításra. 1750-ben a 265 családfő 46%-a alávetett, a 106 jobbágy közül kb. 18%, a 11 zsellér közül pedig pedig kb. 55% a román nevű, ők az összlakosság mintegy 10%-át alkotják, de találunk ilyeneket a libertinusok között is, a már említett két családon kívül a Borcsa, Hodos és Ráduly családot. 1785-86-ban a 114 jobbágyinak és zsellérnek kb. 17% román nevű, a nevek nagy többsége azonos az 1750-ben összeírt nevekkkel, bár itt is nagyobb arányban változtak a nevek a zsellérek esetében. 1809-ben ismét egy sor új név jelenik meg 1785-höz képest, néhány közülük román eredetre utal: Giligor, Milinte, Opra, Raduly stb. A Cziráky-féle összeírás megint tartalmaz új neveket a

tíz év előttihez képest, mint pl. Pászka, Vaszi stb. Érdekes, hogy 1785-1819 között jóval nagyobb mértékben változik a névanyag, mint 1750-1785 között. Néha az emberek maradnak, csak a neveik változnak. Névváltozást előlegeznek az ilyen átmeneti formák 1819-ből: Georg Peter alias Olah, Michael Olah Potondi, Adam Opra alias Bodi. Ekkor a jobbágyok mintegy 20%-nak, a zsellérek kb. 30%-nak volt román etnikumra utaló neve.

Miklósvár fiúszékben, *Bölonben* 1614-ben 3 „jövevény” jobbágy volt román, és 3 drabant neve utalt román származásra. 1699-ben 10 román volt a községben. 1721-ből nincs adatunk. 1750-ben a 157 családfő 47,77% tartozik az alávetettek közé, közülük kb. 64% a román nevű, az összlakosság mintegy 30%. A románok nevei közül három megtalálható az 1699-es listán is (Pepte, Raduly, Meleg). 1785-86-ban a 100 jobbágy és zsellér kb. felének volt román neve, köztük szerepel a görögkeleti pap, Popa Juon is. 1750-hez képest olyan új nevek jelentek meg, mint: Jepurás, Dendero, Gyimlosán, Páskuly stb. 1809-ben a 93 jobbágy és zsellér közül kb. 62%-nak volt román neve, köztük olyan új nevek 1785-höz képest, mint: Brottya, Borza, Pozna, Ardelán, Drambán, Purvuj stb. A Cziráky-féle összeírás alapján a 33 jobbágy kb. 58%, a 38 zsellér kb. 76% viselt román neveket. Az egy évtized előtti állapothoz képest ismét találunk néhány új nevet: Gurguj, Csokán, Báles, Niko stb.

Orbaiszékből *Kovászna* családneveit elemeztem. 1614-ben 5 román jobbágyot találunk, valamint Bogdán Antal lófő neve utal az esetleges román származásra. 1699-ben a 21 román közül 12-nek Oláh a családneve. 1721-ből csak az adó alól felmentettek listája tartalmaz neveket, ezen három román pásztor is szerepel. 1750-ben a 239 családfő 39,74% alávetett (41 jobbágy, 14 házas zsellér, 40 házatlan zsellér), ezek kb. 60% visel román nevet (a zsellérek 72-77%). Az 1699-es listán szereplő nevek közül talán egyet lehet azonosítani, a Szerecsent. 1809-ben a 116 jobbágy és zsellér kb. 56-60% visel román nevet – köztük Nyikolaj Popa is –, nagy részének neve azonban nem fordult elő 1750-ben (Paltán, Urszuj, Kretzuj, Bretzkán, Vrancsán és még nagyon sok más név). 1819-

20-ban az alávetettek kb. fele román nevet visel, de ezek nagy részét, 39 főt, külön csoportosítottak, mint „berszánokat”. Róluk feljegyezték, hogy kézi szolgálatot nem teljesítenek, lakóházukért túrót, gyapjút és pénzt fizetnek. A berszánok között több új nevet is találunk 1809-hez képest (a berszánok kb. negyede ilyen új nevet visel): Brassovány, Szerbuj, Toma, Gyáka, Berszán, Berkuj, Oltyán stb.

Míg a háromszéki falvak többségébe betelepített román parasztok nagyrészt földműveléssel és ezt kiegészítően állattenyésztéssel foglalkoztak (leszámítva, akik kimondottan pásztorok voltak),⁶⁵ néhány határmenti település román lakossága majdnem kizárólag kétlegelő, úgynevezett transzhumáló pásztorkodást folytatott. Sabin Opreanu írta a két világháború között, hogy akkor már csak Bereck és a szomszédos Sósmező, Kovászna és Zágon lakosai folytatták ezt az életmódot, de régebben a martonosiak, papolciak és gelenceiek is. Bereckben egyedül csak a papnak volt szántóföldje a románok közül, a többiek kizárólag a juhászatból éltek. A berecki „berszánok”, ahogy a románból átvett szóval nevezik őket a székelek, gyakran vették bérbe a háromszéki falvak legelőit is.⁶⁶ Mivel ezek a juhászok állandó összeköttetésben álltak a Kárpátok tulsó oldalán lakó románsággal, valamint életmódjuk révén sokkal inkább elkerülték az asszimilációt. Útjuk során számos fizetett szolgát fogadtak fel főleg Vrancea és Buzău vidékéről, akik aztán ezekben a háromszéki falvakban telepedtek meg, mint ahogy az itteni románok közül is sokan maradtak a román fejedelemségekben.⁶⁷ Teleki József a XVIII. század végén azt jegyezte fel a berecki románokról, hogy: „az Oláhok, akik itt laknak mind Oláhországból költöztek által, és a Székelyeknek házbért fizetnek”.⁶⁸ Bereck esetében itt jegyezzük meg, hogy bár Vasile Lechințan szerint „rejtély” a románok „eltűnése” a XVII. században,⁶⁹ a források azt mutatják, hogy a masszív betelepülés itt csak a XVIII. századra tehető.⁷⁰ Ezek a pásztortelepek teljesen elkülönültek a falu többi részétől: Bereckben egy domb választja el a székelyeket és a román juhászokat, Kovásznán a románok egy külön negyedben, Vajnafalván laktak.

Összefoglalásul, bár amint a fenti adatokból is kiderül, a helyzet falvanként változott, néhány közös vonást azonban felfedezhetünk. A vizsgált falvak (és nem csak ezek) esetében a bevándorlás a XVII. századtól követhető, és már ekkor nagy méreteket öltött, ahogy ez az 1614-es lustra és az 1699-es vallási összeírás összevetéséből is kiderül, pl. Uzonban 1614-ben egyetlen román volt, míg 1699-ben már 22 főt írtak össze. A XVIII. században a románok számbeli gyarapodása folyamatos volt. Sajnos, a források hiánya vagy a meglévő források bizonytalansága miatt a románok arányának kiszámítása az egyes községeken belül szinte lehetetlen, így csak becslésekre vagyunk utalva. Megint csak Uzon példájára hivatkoznék, ahol a románok aránya a XVIII. század elejétől állandó maradt, az összlakosság 20% körül. A XVIII. századi vallási összeírások adatainak összehasonlítása a fenti becslésekkel sem nyújt biztosabb támpontot. Az értékek nagyon hullámzónak, inkább csak az általános tendenciát lehet megállapítani, de azért jelentős különbségek csak ritkán adódnak, leszámítva az 1750-es egyházi összeírást, amelyik teljesen használhatatlan ebből a szempontból. A XIX. század első felében a községek egy részében megkezdődik a románok számának stagnálása vagy éppen fogyása. Illyefalvára a stagnálás, Nagyborosnyóra vagy Kézdiszentlélekre a fogyás jellemző, e két községben a XIX. század közepén gyakorlatilag már nem találunk románokat, Illyefalván pedig a XX. század elejére olvadtak be. Más helységekből – pl. Lisznyón, Kököson, Kovásznán – úgy tűnik, hogy a XVIII. század második felében fokozódott a románok térnyerése, és ez maradt a helyzet a XIX. század közepéig.

Ami a névanyag változását illeti, ez elég nagyméretű az egész vizsgált periódusban. Az 1614-es lustrában vagy akár a publikált XVII. századbeli jobbágykötő levelekben előforduló nevek nem találhatók meg az 1699-es vallási összeírásban; érdekes módon még a XVII. század '80-'90-es éveiben elszegődött jobbágyok esetében sem. Az 1699-es lista nevei a maguk rendjén – nagyon kevés kivételtől eltekintve – megint csak hiányoznak az 1721-es, annál inkább az 1750-es összeírásból. A nevek fluktuációja nagyon nagy

a XVIII. század első felében is. Ahol vannak 1721-es adataink, 1750-ig ott is ugyanezt állapíthatjuk meg, pl. Lisznyóban 1721-1750 között a román nevek fele kicserélődik, Kökösen az Oláh családnévén kívül mindössze 2 név ismétlődik a két összeírásban. A fluktuáció – ha kisebb mértékben is –, de folytatódik a XVIII. század második felében, sőt a XIX. század elején is: Nagyborosnyón mind 1750-1785, mind 1785-1809 között a román hangzású nevek egyharmada kicserélődik, de 1819-ben is a zsellérek felének a faluban 1809-ben még elő nem forduló családneve van. Lisznyóban 1750-1809 között a nevek fele szintén kicserélődik. Uzonban 1750-1785 között a zsellérek felének cserélődött ki a neve, de 1785-1819 között is sok az új név, köztük olyanok is, amelyek pl. addig a közeli Kökösen fordultak elő, mint a Pulugor vagy Sztojka. Általános jelenség, hogy a zsellérek körében jóval nagyobb a nevek fluktuációja, mint a jobbágyok esetében, de ez természetes a két kategóriai jogi helyzetének ismeretében; ugyanakkor a zsellérek körében nagyobb a románok aránya is.

Itt felvetődik a kérdés, hogy a fent vázolt helyzet mennyiben tulajdonítható a migrációnak, és mennyiben a névváltoztatási folyamatnak. Mindkettőre vannak adataink, de hogy melyik milyen mértékben befolyásolta a folyamatot, azt a hiányos adatok miatt nem lehet pontosan eldönteni; úgy tűnik mégis, hogy az emberek fluktuációja volt a jelentősebb mértékű. A névváltozások kérdésénél maradván újból hangsúlyozni kell, hogy ezt a folyamatot nagyon nehéz nyomon követni. A XVII. században és a XVIII. század elején a családnevek – elsősorban az alávetett társadalmi kategóriák esetében – nem voltak még teljesen stabilizálódva. A Székelyföldre került román jobbágyok és zsellérek esetében nagyon gyakran szerepel családnévként az etnikumot jelző Oláh név (1699-ben több mint 20%), amelyik nem alkalmas az egyének azonosítására. Az összeírásokban gyakran találunk egymás után olyan neveket, ahol az első keresztnév szerepel az utána következő(k) családneveként. Ebből arra következtethetünk, hogy még a XVII. század végén – a XVIII. század elején is a fiúk családnévként az apjuk keresztnévét

örökölték; a keresztnévből alakult családnév amúgy is gyakori a Székelyföldön. Szintén elég gyakori, hogy a magyar környezetben foglalkozásuk, tulajdonságaik, ragadványnevük alapján kaptak magyar neveket, néha esteleg az összeírók adtak nekik családnévet. A jobbágyok, zsellérek maguk is megváltoztatták a nevüket, különösen ha máshonnan szöktek, hogy minél jobban elfedjék a nyomokat.⁷¹ Ezek, és még számtalan más ok befolyásolhatták a nevek fluktuációját.

A migráció kérdését részben már érintettük a XVII. századra nézve. A korabeli források alapján hasonló kép bontakozik ki a XVIII. század első feléről is. Acsády Ignác szerint: „Magyarországon 1720-ban a népesség valóságos hullámvázban, vándorlásban, ide-oda költözésben volt”, olyan község is akad, ahol 1715-1720 között háromszor is megváltozott a lakosság.⁷² A „vagus”, azaz kóborló elemek Székelyföldön nem szerepelnek közel sem akkora súllyal az 1721-es összeírásban, mint a vármegyék területén, ez azonban részben az összeírók szubjektivitásán is múlhatott. A szász nemzet 1726-ban egy memorandumban sorolta fel sérelmeit az összeírással kapcsolatban, és itt a kóborlók kérdésére is kitértek, mondván, hogy még a Szászföld keretén belül is nagyok az eltérések, pedig itt általában csak azokat sorolták be ebbe a kategóriába, akiknek sem lakóhelyük nem volt, és nem akarták egy törvényhatóság vagy földesúr fennhatóságát sem elismerni; így a Barcaságban Havasalföldről szökött „igazi” vagabundusokat írtak össze.⁷³ Kóborlók azonban Háromszéken is szép számmal lehettek, ez már csak az 1721-es összeírásban gyakran előforduló megjegyzésből is kiderül, ami főként a román zsellérek nevei mellett szerepel: „máshol tekergett”, némelyiknél azt is feltüntetve, hogy „idegen országban” tartózkodtak. A XVIII. század első felét Trócsányi Zsolt szerint is „nagyarányú s többirányú fluktuáció” jellemzi, okaiként pedig az az állattenyésztő életformát, valamint a belső és külső szívóhatásokat, adóterhet, földesúri szolgáltatásokat jelöli meg.⁷⁴

A számottevő mértékű belső migráció mellett bevándorlással is

kell számolnunk, elsősorban a két szomszéd fejedelemségből, Moldvából és Havasalföldről. A magyar és a román történetírás egyik vitatott kérdése közé tartozik az újkori, jelesül a XVII-XVIII. századi román bevándorlás problémaköre. A magyar történetírás nagymértékű román beáramlást feltételez; okaiként pedig a fanarióta uralom idején hatalmas mértékben növekvő paraszti terheket, valamint Erdély nagyobb biztonságát, fejlettebb civilizációs szintjét szokták felhozni.⁷⁵ Az Erdélybe való bevándorlást ellensúlyozza ugyan kivándorlás is, de ez – a magyar történetírás álláspontja szerint – elsősorban nem a két román fejedelemségbe, hanem Magyarországra irányult, tehát a románokat illetően Erdélyben bevándorlási többlettel kell számolni.⁷⁶ Román részről legrészletesebben David Prodan foglalkozott a témával. Összehasonlítva Erdély és a román fejedelemségek XVIII. századi viszonyait ő arra a következtetésre jutott, hogy míg Erdélyben a hűbéri szolgáltatások jelentették a fő terhet a jobbágyok számára, a román fejedelemségekben ezek jóval enyhébbek voltak, itt a nagyobb teher az állami adó volt, de az erdélyi paraszt számára a román fejedelemségek az „ígéret földjét” jelentették.⁷⁷ A be- és kivándorlás kérdésénél figyelembe kell venni azt a már említett jelenséget is, hogy a jobbágyok, zsellérek, de különösen ez utóbbi kategória, gyakran időlegesen – éhínség, járványok, adóterhek, összeírások stb. esetén – elvándoroltak, később meg visszatértek előző helyükre. Kolowrat, a Hofcommission in Bannaticis, Transylvanicis et Illyricis elnökének ugyan túlzó, de sokatmondó becslése szerint a XVIII. század közepén Erdélyben alig volt olyan román, aki ne járt volna Moldvában vagy Havasalföldön.⁷⁸

A Székelyföld más részein is, így Gyergyóban, a bevándorlás folytatódott a XVIII. században, sőt Teodor Chindea szerint nagyobb mértékű volt az előző századokhoz képest.⁷⁹ A Székelyföld esetében azt is figyelembe kell venni, hogy itt egyrészt a jobbágy és zsellér függése a földesúrtól nem volt annyira szoros a jogszabályok alapján, mint a vármegyei területen, másrészt viszont a vármegyei területen is birtokos székely földesurak nemegyszer

költöztették át jobbágyaikat és zselléreiket egyik területről a másikra.⁸⁰

Anélkül, hogy az egész Erdélyt érintő becslésekbe és találgatásokba bele kívánnánk bocsátkozni, annyit megállapíthatunk a források alapján, hogy a Székelyföldre a XVIII. században folytatódott a román bevándorlás, mind a román fejedelemségekből, mind Erdély többi részéről. Hogy csak egyetlen példát említsek: még 1809-ben is Zágonban 13 román zsellér esetében jegyezték fel, hogy „ezek most jöttek ki Oláh Országból”.⁸¹ Van kivándorlás is, de ennek egy része éppen a székelyeket érinti. Udvarhelyszék 1720-ban a Guberniumhoz fordul, „minthogy az elmúlt siralmas 1718. és 1719. esztendőkbén az akkori szükség és pestis miatt ns. Háromszék nagy része maga lakhelyiből elbujdosván”, kéri, hogy az adót ne az ők vállaikra rakják, mert ők is éppen úgy szenvedtek.⁸² 1721-ben Háromszéken a telkek mintegy harmada pusztá volt, ezek újratelepítésére elsősorban a románok álltak rendelkezésre. A későbbi földesúri telepítéseknél szintén ez a megoldás kínálkozott, hiszen – a határőrezredek megszervezése után – a katonáskodó székely elemet a katonai hatóság védte. A betelepült lakosság egy része azonban nem volt stabil, ahogy a névanyag fluktuációjából is kiderül, és bár ez fokozottabb mértékű 1785-86-ig, de a jelenség utána sem tűnik el egészen.

Telepítések

A XVIII. században egy új jelenség is megfigyelhető. Ha eddig a románok a meglevő falvakba telepedtek be, most megjelennek a román telepek is, bár ez a jelenség nem ölt olyan nagy méreteket, mint Gyergyóban. Az új települések egy része tudatos földesúri telepítés eredménye. Néhány közülük, mint pl. Bükszád és Mikó-újfalu a Háromszékbe ékelődött Felső-Fehér vármegyei területen feküdt, míg a zaláni üvegcsűr – a későbbi Zalánpataka falu – ténylegesen Háromszékhez tartozott. E telepítések története szintén nincs feldolgozva, ezért itt csak érintőlegesen tárgyaljuk ezt a kérdést.

Háromszéknek a középkorban kialakult települési rendszere szilárd maradt az újkorban is. Nagyon kevés középkori helység tűnt el, viszont a XVIII., sőt a XIX. század folyamán megjelent néhány új település is. Az 1769-1773 között készült II. József-féle első katonai felvétel alkalmával már szerepel ilyen korábban nem jelzett telep.⁸³ A térképen találjuk a zaláni üvegcsúrt, de Mikóújfalunál sem jelez még házakat, csak kissé délebbre egy üvegcsúrt. Dobolló, amely az 1762-es egyházi összeírásban is szerepel, a térképen csak néhány szétszórt házból álló tanya, de szintén ez a helyzet Nagypatak, a Kisborosnyó melletti Kispatak, Bodzaforduló, Szitabodza és Tálpatak esetében is, míg Lisznyópataka egyáltalán nem is jelenik meg a térképen. Kökös alatt a térkép jelzi Farkasvágót,⁸⁴ Hídvég mellett pedig Nyárasfalut, azaz Nyáraspatakot, amely szintén egészen kis település az azonos nevű patak völgyében. A felsorolt települések esetében szinte kivétel nélkül románok által lakott helységekről van szó.⁸⁵

Az 1750-es összeírás Bikfalvánál írta össze Dobollót, amely báró Henter Dávid birtoka volt, és 13 román jobbágy lakta, közülük egyik sem adózott (5-nek a neve Oláh, de a többinél is egyértelműen kiderül a nevéből román származása). Szintén itt írtak össze, Henter Dávid malma mellett, egy nemrég alakult tanyát. E 25 román családfő esetében az összeírók feltüntették azt is, hogy honnan és hány éve jöttek. Eszerint 16 évvel előtte Fazakas Radully, a Henter báró embere telepedett oda elsőnek Bikfalváról. 10 évnél régebben élt ott még 1 moldvai és 5 havasalföldi zsellér.⁸⁶ 13-an mindössze 1-4 éve telepedtek itt meg, 3-an közülük pedig csak fél éve. A később érkezettek közül 4-en jöttek Havasalföldről (tehát összesen 9-en), 5-en Sepsiszékről (2 Szentiványból, 1-1 Lisznyóból, Bikfalváról és Bölönből), 4-en a Barcaságból (3 Brassó Bolgárszeg nevű, románok által lakott külvárosából, 1 Hermányból), 3-an Felső-Fehér vármegyéből (a szomszédos Márkosról és Bodoláról, illetve Hidegkútról), 2-en pedig Fogaras vidékéről. Rendes telkeik nem voltak, állataik (juhok, tehenek) azonban többségének igen.

Betelepedésük Bikfalva lakóinak ellenkezésébe ütközött, de valószínűleg Henter báró ezt az ellenállást sikeresen semlegesítette.

A tudatos telepítésre példa a zaláni üvegcsűr, azaz Zalánpataka esete. Orbán Balázs szerint gróf Kálnoki Antal 1740-50 között egy üveghutát telepített a lakatlan vadonba; a mesterembereket Stájerországból, Csehországból hozatta, és „még több fahordással foglalkozó úgynevezett *blánás* települt a gyár körül, kik az akkor rengeteg erdőségek között szabadon irtva, csekély taxafizetés mellett letelepedtek”.⁸⁷

Az 1785/86-i évi úrbéri összeírás során megjegyezték, hogy a helység a Kálnoki grófok allodiátúrája. A lakosok mind zsellérek, akik az üvegcsűr mellett dolgoznak: néhány német nevű üvegmunkás, a nagy része pedig román zsellér, akik tartoztak „materiálékat készpénzért adminisztrálni”, fát vágni és hordani, „s többeket efféléket praestálni”.⁸⁸ Az üvegcsűrt a Kálnoki familia árendába adta, az árendátornak az egyszerű zsellérek évi 3 Ft taxát fizettek, a mesteremberek azonban semmit. Az üvegcsűr azonban már ekkor hanyatló félben volt, ahogy a szerződés egyik kikötéséből is kiderül: „ha történik, hogy az Üvegcsűr elromlik, mint hogy hanyatló félben is legyen, és elmennek a Mesteremberek, szándékozván még mostan is”, akkor régi állapotában kell átadni.⁸⁹ A Kálnokiak üvegcsűre azonban továbbra is működött, még az 1809-es összeírás is 28 zsellért, közülük 20 családfőt talált itt, az 1785-86. évi 26-hoz képest. A 28-ból 16-nak a családneve szerepelt az előző összeírásban is. Az eltűnt nevek között van a legtöbb németes hangzású családnév is (Jungert, Majer, Repel), valószínűleg tehát a mesteremberek egy része csakugyan elköltözött.⁹⁰ A Cziráky-féle összeírás egy évtized múltán csak 15 családfőt említ, közülük 14-en már 1809-ben is ott éltek. Ismét Orbán Balázst idézem: „A blánások nagyrészt oláh eredetűek, de úgy ezek, mint az idegen mesteremberek annyira elszékelyesedtek, hogy csak magyarul beszélnek. 1819-ben conscribálva levén, az 1848-ki törvények értelmében felszabadultak s birtoklott területük tulajdonosaivá lettek.”⁹¹ Miután az erdőt letarolták, a múlt század közepén az

üveggyártás megszűnt. Orbán Balázs ottjártakor a mintegy 250 főnyi lakos hamuzsírőzéssel, marhatenyésztéssel, korlátozott mértékben földművelés foglalkozott.

A Nemes és Mikó családoknak kiterjedt erdős területek álltak rendelkezésükre, ilyen volt például a már XIV. században említett két hatalmas adománybirtok, a Zsombor és Gerebenc nevű prédiom: az egyik Hídvég, Erősd és Sepsiszentgyörgy között, a másik pedig Málnás és Csíkszék határán. A népesség – és ezen belül a jobbágynépesség – növekedése lehetővé tette a földesurak számára, hogy a XVIII. század derekától jobban benépesítsék addig kihasználatlanul álló birtokaikat, puszta telkeiket. A két lehetőség közül – egyrészt nagyobb, allodiális szántót irtani, másrészt telepéseket hozatni és rájuk bízni az írtást – általában a másodikat választották, és így kezdtek benépesülni ezek az erdőségek a XVIII. században. A Felső-Fehér vármegyéhez tartozó Bükszád és Mikóújfalú „az 1700. évtől benépesülő tipikus földesúri hutatelepülés, amolyan hagyománytalan, most kialakuló falu volt, amely sokáig csak kis szétszórt telkekből állt össze komunitássá. Lakói taxát fizető telepések, nagyrészt hutamunkások voltak, akik éppen a XVIII. század végén, a XIX. század elején tértek át fokozottabb mértékben a földművelésre.”⁹² A Mikó család levéltára alapján Imreh István a következőképp vázolta Mikóújfalú keletkezését: ez a bükszádi üvegcsűr körül kialakult település hosszú időn keresztül kóborló, nincstelen emberek menedéke volt. 1812-ben a gyergyószentmiklósi és csíkszépvízi örmény „kereskedő communitas” kérte, hogy Málnás és Tusnád között az erdőt vágják le a tolvajok miatt. 1813-ban a Gubernium parancsára az egész szétszórt települést az út mellé költöztették le és Mikóújfalúnak nevezték el.⁹³ Bükszádon 1780-ban 30 családfőt, 1810-ben már 61-et írtak össze. Harminc év alatt megkétszereződött tehát a lakosság. Özv. Mikó Miklósné 1806-ban büszkén vette számba, mivel gyarapította a vagyont: „a két üvegcsűr falvában szembetűnőleg sok gazdát és lakosokat telepítettem, mellyekkel a jószág jövedelme hasznosan neveltetett s öregbedett”.⁹⁴

Szintén telepes faluként alakult ki Nyáraspatak és Előpatak a már említett másik prédiumon. 1794-ben a hídvégiek panaszolták, hogy „a hídvégi s a hídvégi erdő helyiben telepített Nyáros pataki és előpataki emberek s megsaporodások s azoknak az erdőknek nagy részének elfoglalások mián úgy megszorított a marhalegelőhely, hogy egyik rész nyájnak ha elégséges volna...”.⁹⁵ Előpatak alapítása – Imreh István szerint – a Mikó család 1783-ban a zalánpataki üvegcsűr mellől idetelepített szolgáló embereihez fűződik.⁹⁶ Hasonló módon mehetett végbe Bodzaforduló és a környékbeli telepek kialakulása a Bodzai-vám melletti erdőségben, de itt a spontán betelepülés játszhatta a döntő szerepet. A Zágon és a környező falvakhoz tartozó hegyekben Havasalföldről és Moldvából bevándorolt „kóborlók” létét már 1721-ben feljegyezték.⁹⁷

Ha a beékelődött vármegyei területeken könnyebben ment a betelepítés/betelepedés folyamata, Székelyföldön volt ahol ezeket a telepítéseket a helyi faluközösség megakadályozta. Így például Mikó Miklós kísérlete, hogy a málnási erdő irtásaira, pusztás helyeire jobbágyokat telepítsen le, a faluközösség ellenállásán bukott meg.⁹⁸ Így aztán a székely falvakban inkább csak a belső telkekre telepített újabb jobbágyokat, zselléreket. 1811-ben az oltszemi udvarhoz 11 zsellér kötötte le magát, olyanok akik addig „lakhely és pártfogás nélkül szűkölködtek”.⁹⁹ Jobbágyokat, zselléreket, szolgálakat ezekben a falvakban nem csak a nagyobb nemesek, hanem a gazdagabb határőrkatona is tartottak. Zalánban kevéssel az 1848-as forradalom előtt feljegyezték: „vagyon a nemes katonai renden sok személyeknek olyan házak, melybe jobbágy személy lakik”.¹⁰⁰

Vallási viszonyok

A székelyföldi románok vallási viszonyairól sajnos nem készült eddig feldolgozás, így ez a későbbi kutatás feladata. A XVIII. század eleje homályos időszak ebből a szempontból. A háromszéki románok többsége – eltérően a Székelyföld más részén élő társaiktól – görögkeleti vallású. Ez főképp két dolognak tulajdonítható: egy-

részt a Barcaság és Szeben vidéke volt a görögkeleti vallás fellegvára az uniós törekvések idején is, a Barcaság pedig nemcsak szomszédos Háromszékkal, de egyházilag is szoros szálak fűzték hozzá; másrészt pedig a folyamatos havasalföldi és moldvai bevándorlás is az ortodoxok számát gyarapította. A barcasági kapcsolatokat igazolja, hogy pl. 1700-ban – az uniós harcok idején – Brassó újonnan kinevezett esperesének fia volt a háromszéki esperesség adminisztrátora.¹⁰¹

A szervezett hitelétről nagyon keveset tudunk a XVII-XVIII. századból. Nem tudjuk, hogy mikor alakult a háromszéki görögkeleti esperesség, de a fenti adat szerint a XVII. század legvégén már létezett. Az 1733-as vallási összeírásban is szerepel, ez arra mutat, hogy a görög katolikusok is átvették a szervezeti keretet. Augustin Bunea szerint azonban a XVIII. század közepén Petru Paul Aron püspök felszámolt 18 esperességet, köztük a háromszékit is.¹⁰² Az 1766-os összeírás szerint a görögkeleti esperesség azonban folyamatosan létezett. Később a görög katolikus esperesség is újjáalakult. 1817-ben egy Kolozsváron megjelenő naptárban „Petrus Szöts Parochus et V. Archidiaconus Sedis Háromszék” szerepel,¹⁰³ az ugyanabban az évben kiadott sematizmusban pedig „Joannes Sztojkovits Parochus Lemheniensis et administrator Interimalis Sedis Siculicalis Három Szék”-et találjuk; a görögkeleti esperes ugyanakkor Nicolae Popovici volt.¹⁰⁴ Századunk elején a balázsfalvi érsekség 32 esperessége között ott találjuk a háromszékit is 11 anya- és 90 fiókegyházzal. Ugyanakkor a görögkeleti esperességnek 27 anyaplébániája volt.¹⁰⁵

Az 1699-es összeírás alkalmával Háromszéken két papot (Bodokon és Kézdiszentléleken) és egy kántort (Gelencén) írtak össze. A korábbi időszakról csak szórványos adataink vannak. Ilyen az a könyvbejegyzés 1663-ból Varlaam 1643-ban megjelent *Cartea românească de învățătură* című könyvében, amelyben Bârsan márkosi pap jegyezte fel, hogy ő látja el a szolgálatot Uzonban, Szentiványban és Komollón is. Ugyanez a példány később Papolcra került.¹⁰⁶ 1733-ban Háromszéken 11 papot találunk: görögkeleti

pap volt Árkoson, Illyefalván, Bölönben, Alsócsernátonban, Kézdivásárhelyen, Lemhényben, Lécfalván, Gelencén és Zágónban, görög katolikus Bodokon és Uzonban. Templomot csak 7-et jelez az összeírás: Bodokon, Uzonban, Bölönben, Kézdivásárhelyen, Lemhényben, Lécfalván és Zágónban. 1750-ben már 15 pap (és 8 kántor) van felsorolva (a fent említett helységeken kívül Aldobolyban, Sepsiszentgyörgyön, Kézdiszentléleken és Torján. A lista azonban nem mentes a tévedésektől, hiszen az ugyanabban az évben végrehajtott országos összeírás alkalmával Kököson is szerepel egy Popa Juon nevű görögkeleti pap. Templomot 1733-hoz képest az alábbi községekben említene: Árkos, Aldoboly, Illyefalva, Nagyborosnyó, Sepsiszentgyörgy, Alsócsernáton, Kézdiszentlélek, Torja; viszont Lécfalván pap ugyan még van, de templom már nincs, és ilyent később sem jeleznek.

Kézdivásárhely helyett most – és a későbbiekben is – a Felső-Fehér vármegyéhez tartozó Kanta szerepel, valószínűleg 1733-ban is erről a templomról volt szó. A két helységet mindössze egy patak választotta el, de külön közigazgatás alá tartoztak. Kantán az örmények mellett jelentős görögkeleti közösség is élt, főleg román és macedoromán kereskedők, akik szoros összeköttetésben álltak a brassói román és görög kereskedőkkel.¹⁰⁷ 1772-ben – amikortól írásos feljegyzések maradtak ránk – már jól szervezett ortodox közösség volt. 1783-ban a régi fatemplom helyére kőtemplomot építettek. A XIX. század elejéről, 1808-ból iskola működésére is van adatunk.¹⁰⁸ Egy határozatban a pap kötelességévé teszik a jó magaviselet mellett a megfelelő megjelenést, öltözködést is, „mivel itt város van, és sokféle becsületes ember jár-ke, ezért miatta ne legyen a közösség becsületének fogyatkozása”.¹⁰⁹ Az 1836-os nagy tűzvész következtében a román közösség is elszegényedett, 1841-62 között Bereck filiájaként működött az egyház, közben azonban 1846-ban újjáépítették a templomot. 1863 után a görögkeleti közösség hanyatlásnak indult, sokan átköltöztek Bereckbe és Sósmezőre.¹¹⁰

A közösségek többségéről azonban koránt sincsenek ilyen rész-

letes adataink. 1762-ben 11 görögkeleti és 19 görög katolikus papot írtak össze Háromszéken, a hívek aránya azonban fordított volt: 1412 görögkeleti családdal szemben 463 görög katolikust, azaz háromszor annyian voltak a görögkeleti felekezet hívei. Templomuk az előbbieknél 12, az utóbbiaknak 10 volt. Az 1750-es állapotokhoz képest görögkeleti templomot jeleznek Lisznyón és Kisborosnyón, görög katolikust pedig Kőröspatakon, Papolcon és Gidófalván, ahol mindenütt papok is működtek. Néhány nagyobb közösség esetében több lelkész is tevékenykedett: a görögkeletieknél 3 Sepsiszentgyörgyön és 2 Aldobolyban, a görög katolikusoknál 3-3 Torján és Gelencén (mindkét helyen 35 család volt), 2-2 Lemhényben (53 család) és Kézdiszentléleken, ahol csak 13 ilyen felekezetű család élt. Szintén 3 pap volt az azonosítatlan „Szópety” nevű helységben. Vakanciák voltak viszont olyan népes gyülekezetek esetében – mind a görögkeletiekénél –, mint Zágony (105 család), Bölön (79 család), Szentivány (38), Nagyborosnyó. Ebből az időszakból, pontosabban 1765-ből, iskolamestert egyedül Bodokról jegyezték fel.¹¹¹

A ma is meglévő templomok közül a XVIII. században épültek – a sepsiszentgyörgyi görögkeleti esperesség adatai szerint – a következők: Köpec (1712), Kököcs (1740), Polyán (1762), Bölön (1776), Alsócsernáton (1782), Bereck (1783), Kovászna (1793), Kézdimartonos (1796). Az adatokat azonban nem árt óvatossággal kezelni, hiszen pl. a bükszádi templom építési éveként 1712 van feltüntetve, amikor a falu még nem is létezett, vagy Kanta esetében 1754 szerepel, pedig ezt az egyházi jegyzőkönyvek szerint 1783-ban építették.¹¹²

A múlt század közepén Ignaz Lenk von Treuenfels lexikonja alapján a következő kép bontakozik ki: a görögkeletieknek 15, a görög katolikusoknak 11 anyaegyháza volt, ahol templomok is voltak. A *görögkeleti* anyaegyházak a következők voltak (zárójelben a filiák): Alsócsernáton (Albis, Dálnok, Felsőcsernáton, Ikafalva, Maksa, Márkosfalva, Martonfalva), Aldoboly (Sepsiszentkirály), Barót (Bodos, Köpec, Nagybacon, Szárazajta), Bereck (Lécfalva),

Bölon, Kézdimartonos (Lemhény, Szentkatolna, Ozsdola), Lisznyó (Bikfalva, Dobolló, Magyarós), Kovászna (Csomakőrös, Páké, Páva, Zabola), Uzon (Angyalos, Komolló, Réty, Szentiván, Laborfalva), Kökös (Farkasvágó, Kilyén), Zágon (Barátos, Papolc), Kisborosnyó (Feldoboly, Egerpatak, Nagyborosnyó, Szacsva), Nagyajata (Közé-ajta, Miklósvár), Magyarbodza, Sepsiszentgyörgy (Málnás, Olt- szem, Szemerja), valamint a Felső-Fehér vármegyéhez tartozó Mikóújfalu, Bükszád és Hídvég. *Görög katolikus* plébániák és templomok voltak a következő helységekben: Illyefalva (Aldoboly, Árapatak, Erősd, Kilyén, Kökös, Szentivány, Szotyor, Uzon), Torja (Alsó- és Felsőcsernáton, Futásfalva, Peselnek), Gidófalva (Angya- los, Étfalva, Zoltán, Komolló, Málnás, Oltszem, Bodok), Árkos (Sepsiszentgyörgy, Zalánpatak), Kőröspatak (Barót, Kálnok, Közé- ajta, Szárazajta, Zalán), Polyán (Béla falva, Szárazpatak, Kézdiszent- lélek, Kézdivásárhely, Kiskászon, Kurtapatak), Lemhény (Bereck, Esztelnek, Nyújtód, Kézdi almás, Sárfalva, Szászfalu), Lisznyó (Bikfalva, Magyarós, Szentiván), Nagyborosnyó (Cófalva, Dálnok, Egerpatak, Feldoboly, Kisborosnyó, Maksa, Telek, Réty, Besenyő, Szacsva), Gelence (Haraly, Hatolyka, Hilib, Imecsfalva, Kovászna, Kézdimárkosfalva, Martonfalva, Petőfalva, Tamásfalva, Szent- katolna, Zabola, Ozsdola, Páva) és Köpec.¹¹³

Ha összehasonlítjuk a fenti adatokat, akkor a XVIII. század első felében néhány esetben felekezetváltásnak lehetünk a tanúi: 1733- ban még görögkeleti papokat és híveket írtak össze Árkoson, Lemhényben és Gelencén, 1762-ben viszont mindhárom helyen görög katolikus pap és templom volt, Nagyborosnyón ugyanez a váltás valamikor 1762 és 1839 között ment végbe. Ellenkező esetre csak egy példa van: Uzonban 1733-ban görög katolikusokat írtak össze, 1762-ben pedig görögkeletieket, ez azonban lehet az 1733-as összeírás ferdítése is, hiszen tudjuk, hogy ilyen „tévedéseket” viszonylag gyakran követtek el a görög katolikusok javára. Az áttérések körülményeire nincsenek adataink, ezeket a görög kato- likusok viszonylag kedvezőbb helyzete motiválhatta. Ezt leszámítva a két felekezet között viszonylag stabil maradt a választóvonal, bár

a migráció következtében is sok faluban alakultak ki szórványok a másik román felekezetből, ezek aztán filiaként csatlakoztak egy nagyobb, a felekezetükhöz tartozó egyházközséghez. A stabilitást tükrözik az arányok is: 1762-ben a görögkeleti egyház hívei háromszor annyian voltak, 1850-ben pedig 2,94 az arány a két felekezet között. Ez csak akkor módosul, ha beleszámítjuk a Felső-Fehér vármegyei helységeket is, így a görögkeletiek csak 2,35-ször haladják meg számbelileg a görög katolikusokat.

Mindkét felekezetnek anyaegyháza 1839-ben egyetlen községben volt, Lisznyón. Ignaz Lenk von Treuenfels 1839-ben 1762-höz képest ismét egy sor helységben említ templomot: Bodzaforduló, Barót, Nagyajta, a két felső-fehér-vármegyei földesúri telepen, Bükszádon és Mikóújfaluban, valamint olyan falvakban is, ahol az egyházi nyilvántartás szerint a templom XVIII. századi eredetű, mint Kőkös, Köpec, Bereck, Kézdimartonos, Polyán és Kovászna. Ennél érdekesebb a megszűnt templomok helyzete. 1733-ban Lécfalván említettek görögkeleti templomot, ez aztán a későbbiekben többé nem fordul elő. 1762 és 1839 között szűnt meg Bodokon és Kézdiszentléleken a templom, éppen abban a két községben, ahol 1699-ben pap és erős román közösség létezett. Szintén nem említ Lenk templomot Papolcon sem, pedig az itteni templom a műemléki nyilvántartás szerint 1812-ben épült. Gidófalván Teleki József jegyezte fel, hogy 1772-ben a nagy szél a románok templomát „egészen lerontotta”.¹¹⁴ Bodok és Szentlélek esetében nincs adatunk arra, hogy mi volt az oka a hanyatlásnak; számbajöhet az asszimiláció és az elvándorlás egyaránt.

A XVIII. századi vallási összeírások és a románok lélekszáma

A románok lélekszámának kérdéséről Kőváry László így írt a múlt század közepén: „A mi számát illeti ezen néptörzsöknek Erdélyben, az igen szembeötlő, mert annyira elárodta Erdély minden részeiben, hogy tőlök az annyira tiszta magyarságú székelyföld sem egészen ment.”¹¹⁵ A magyar köztudatban – mint már említettük – úgy élt és él a mai napig, hogy a Székelyföld tisztán

magyarok (ill. székelyek) által lakott terület. A román szerzők pedig, akik a kérdéssel foglalkoztak, a valóságosnál lényegesen nagyobb arányszámokról beszélnek, így pl. Ion I. Russu szerint a XIX. század elején a székelyföldi románok aránya 25-30% vagy még ennél is nagyobb volt.¹¹⁶ Sabin Opreanu Háromszékre nézve pedig a helyi lakosokra hivatkozik, akik szerinte meg vannak győződve, hogy régen a románok a lakosság felét képezték.¹¹⁷

A románok lélekszámának alakulásához némi támpontot a XVIII. századi vallási összeírások is nyújtanak. Közülük az első 1733-ban készült, és mindkét román felekezetet számba kívánta venni. A papok adatai alapján az esperesek, majd pedig Ioan Inochentie Micu-Klein püspök kancelláriájában összesítették az adatokat. Így nyilván az egyes papok lelkiismeretességén múlt az összeírás sikeressége, és – lévén, hogy ők összesítették – főként a görög katolikusok javára történtek ferdtések. 1750-ben az általános összeírással párhuzamosan egy vallási összeírás is készült Petru Pavel Aron püspöki vikárius kezdeményezésére. Az 1733. évvel szemben most a lélekszámot, és nem a családok számát adták meg. Ez azonban, legalábbis ami Háromszéket illeti, teljesen megbízhatatlan. Összesítve adja meg több község adatait (valószínűleg a filiákkal együtt), de nem derül ki, hogy mikor hány faluról van szó, azon kívül hozzávetőleges, felkerekített adatok szerepelnek. Sofronie mozgalma nyomán a bécsi udvar 1761-ben ismét elrendelte a románok összeírását. Buccow két, egymástól független összeírás végrehajtását rendelte el, egyet a közigazgatási és katonai hatóságok, a másikat az egyház végezte, végül az adatok összevetése következett volna. Ránk azonban csak az 1762-es „hivatalos” összeírás maradt, és mivel itt az összeíróknak nem fűződött érdekük az adatok meghamisításához, ez az összeírás látszik a legmegbízhatóbbnak az összes közül. 1765-ben elrendelték, hogy ezentúl évente írják össze a szebeni és balázsfalvi püspökség alá tartozó híveket, de csak a görögkeletiek 1766-os összeírása maradt ránk. Az esperesek azonban általában nem szálltak ki a helyszínre, így aztán ismét csak hozzávetőleges adatokat kapunk.¹¹⁸

1733-ban a háromszéki esperesség keretén belül 90 helységet soroltak fel, közülük azonban Árapatak, Erősd és Hídvég közigazgatásilag Felső-Fehér vármegyéhez tartoztak. Lemhényt, Kézdimartonost, Alsócsernátont, Bodokot, Gelencét, Zágont, valamint Árapatakot „vegyes településként” jelölték. Az esperesség területén 949 családot és 16 papot, tehát összesen 965 családfőt írtak össze, ha leszámítjuk a felső-fehér-vármegyei helységeket, akkor a szűken vett Háromszéken 866 román családot.¹¹⁹ 1750-ben 4107 főt írtak össze a háromszéki esperesség területén, a szűken vett Háromszéken 3382-öt, de – mint már említettem – ez az összeírás teljesen megbízhatatlan. Az összesítésben különben 2.899 fő szerepel, de ha összeadjuk a községek adatait, akkor a már említett eredményeket kapjuk. 1762-ben, a Buccow-féle összeírás alkalmával 91 helységben 1887 családot találtak.¹²⁰ Az 1766-os összeírás a lélekszámot adja meg, és nem a családok számát, mint az 1762-es vagy 1733-as, eszerint 7434 görögkeleti és görög katolikus személy élt ekkor a háromszéki esperesség területén.

Az összes fenti adat összevetése nyomán a következő képbontakozik ki a románok lélekszámáról és arányáról Háromszéken: ez nagyon gyorsan növekedett a XVII. században, a század eleji 3,5% körüli arányról a század végére 10% körülire emelkedett. 1699-ben kb. 3350 fő lehetett a románok lélekszáma, 1733-ban az egyházi kimutatás szerint a szűken vett Háromszéken 3896 lélek volt, 1750-ben 4107-et (13,23%), 1762-ben 6852-t írtak össze. Ha az 1762-es adatokat fogadjuk el hitelesnek, márpedig a két összeírás közül kétségtelenül ez volt a pontosabb, akkor a XVIII. század közepén a románok aránya magasabb lehetett a 13%-nál. Majdnem egy évszázad múlva az 1850-es népszámlálás alkalmával a románok száma – szintén csak a volt székely székek területén – 12.780 (12,05%) volt, ha a két „román” felekezet híveit számoljuk, akkor 15.317 (14,44%).¹²¹ A fenti adatokból is kitűnik a két népesség arányának dinamikája: a románok betelepülésének első nagy hulláma a XVII. századra tehető, ám az erőteljes növekedés folytatódott a XVIII. század első felében is, kompenzálva a század eleji

népességpusztulást. A XVIII. század utolsó harmadában és a XIX. század első felében a bevándorlás részben mérséklődött, részben pedig a természetes asszimilációs folyamat eredményeként, bár abszolút számuk nőtt, a népességhez viszonyított arányuk alig változott.

Ha összehasonlítjuk a románok növekedési rátáját az összlakosságéval, a következő értékeket kapjuk: 1614-1699 (illetve 1703) között Háromszék lakossága 108,5%-kal nőtt, a románok lélekszáma hozzávetőlegesen 300%-kal; 1699 illetve 1703 és 1750 között – ha hihetünk a két összeírás adatainak, bár valószínűleg az 1750-es értékek a valóságosnál alacsonyabbak – az összlakosság fogyott, a század közepén 92,1%-a volt a század elejinek, a románok száma azonban 122,3%-kal nőtt (1699-1762 között pedig 204,1%-kal), míg 1750-1850 között az összlakosság 341,7%-kal (az 1848-as adatokkal összehasonlítva 215%-kal), a románok pedig 186,5%-kal gyarapodtak. Az előbbi adatokból ugyan részben a XVIII. századi összeírások fogyatékosága derül ki, mégis alátámasztja az előző bekezdésben vázolt népesedési dinamikát, legalábbis ami az általános tendenciát illeti.

A románok lélekszámának növekedése nézetem szerint összefüggésben van a társadalom szerkezetének megváltozásával. 1614-ben a jobbágyok aránya Háromszéken 24,57%, a zselléréké 8,13% volt, 1703-ban a jobbágyoké 30% fölött, a zselléréké 16% körül mozgott, 1750-ben 37,11%, illetve 12,38%, míg 1848-ban 48,88%, illetve 4,23% volt az arány.¹²² Ebből egyrészt kitűnik az alávett rétegek arányának állandó emelkedése, míg végül a jobbágyfelszabadítás előestéjén e réteg aránya meghaladta a szabadokét. Másrészt pedig a zsellérek aránya a kezdeti növekedés után egyre csökkent, és a XIX. század közepére jelentéktelenné vált. Felismerhető a birtokosok azon törekvése, hogy minél nagyobb számban jussanak stabil munkaerőhöz, ezért a zselléreket is inkább jobbágytelekre ültették. Ezt a hatalmas munkaerő iránti „keresletet” a helyi népesség nem tudta kielégíteni, részben demográfiai, részben pedig társadalmi-politikai okokból (pl. a székelyek kollektív kivált-

sági és katonai szerepük miatt). Ha a fejedelemség korában a központi hatalom több-kevesebb sikerrel védte a katonáskodó elemet, a határőrezredek megszervezése után (1762-64) elképzelhetetlen lett volna a határőrkatonákat jobbágyi sorba taszítani. Így aztán szükség volt külső utánpótlásra, ennek jelentős részét pedig a románok szolgáltatták.

Ha az egyes helységeket vizsgáljuk meg, akkor megállapíthatjuk, hogy a kislétszámú román lakossággal rendelkező települések esetében a románok lélekszáma általában nő a XVIII. század '60-as éveitől, majd csökken a XIX. század közepéig (a kettő között sajnos nem áll rendelkezésünkre ebből a szempontból hasznosítható összeírás), néhol – főleg Kézdiszéken – egyenesen eltűnik (pl. Bélafalva, Kézdiálmás, Oroszfalu, Lécfalva stb.). A nagyobb létszámú románsággal rendelkező falvak esetében ezek száma a kezdeti növekedés után stagnál vagy enyhén változik (pl. Alsócsernáton, Ikafalva, Kézdiipolyán, Ozsdola, Nagyajata, Gelence, Zabola, Zágon, Bikfalva, Illyefalva, Szentiván, Uzon stb.). Néhány helységben pedig 1750-1850 között is nagymértékben emelkedett a románok lélekszáma (Bereck, Bölön, Szárazajta, Kovászna, Zágon, Lisznyó, Sepsiszentgyörgy stb.), nem is beszélve az újonnan kialakult telepekről, mint Bodzaforduló, Sósmező vagy Zalánpaták. Megfigyelhető a románok bizonyos fokú „koncentrációja” főképp a határszéli nagyobb településeken, míg a központibb részeken az asszimiláció kezdte éreztetni hatását.

Az asszimiláció

A székelyföldi – és ezen belül a háromszéki – románok tekintélyes része az idők során kétségkívül elmagyarosodott (elszékelyesedett). A XVIII. század végén már így írt gróf Teleki József Háromszékről: „A népe pallérozottabb és barátságos: az Oláhok is Háromszéken Székelyekké váltanak, tulajdon nyelveket elfelejtik, és csak a vallások különbözteti meg a Magyaroktól.”¹²³

A múlt század közepén Orbán Balázs is nagyjából hasonló helyzetképet adott: „A kizárólag Háromszékre eső szám pedig

kevés kivétellel mind székely, mert ami keleti vallású a szorosan vett Háromszéken van is, annyira el van székelyesedve, hogy csak magyarul beszél, miért őket bátran keleti vallású székelyeknek mondhatjuk. Azok száma, kik az újabb időkben Oláhországból szivárogtak be leginkább a határszél közeli falukba, s kik nemzeti-ségükhöz ragaszkodva, oláhoknak mondhatók, száma alig mehet 5000-re.”¹²⁴

Az asszimiláció elsősorban a régebben Háromszéken megtelepedett, és a székelyekkel vegyesen élő románokat érintette. A határszéli falvakban, vagy pláne a tiszta román lakosságú újkori települések és tanyák etnikai viszonyai napjainkig alig változtak. Egyes esetekben – mint ezt Kovásznán vagy Bereckben láttuk – a transzhumáló pásztorkodás is ilyen megtartó erőként működött. A határszéli falvakban a folyamatos bevándorlás is erősítette a román etnikumot. A többségében székelyek által lakott falvakban szórványként élő románok esetében az asszimiláció természetes folyamatként értékelhető. A Mezőségen például a románok asszimilálták a kisebbségben levő magyarság egy részét.

Az asszimilációról szólva meg kell különböztetnünk a nyelvi, az etnikai és a vallási aspektust. A székelyföldi románok esetében a leggyorsabban és legzökkenőmentesebben a nyelvi asszimiláció ment végbe. Bekerülve a székely környezetbe természetes volt, hogy a románoknak el kellett sajátítaniuk a kommunikáció eszközt, hogy képesek legyenek a beilleszkedésre. Idővel nem csak nyelvükben, hanem viseletükben, szokásaikban, kultúrájukban is hasonultak a székelyekhez, ahogy ez a fenti két idézetből is kiderült. A beolvadás egyben a társadalmi felemelkedés ígérését is jelentette számukra, különösen a XVII. században, amikor még sokkal nagyobb volt a társadalmi mobilitás lehetősége. A XVII. században nem volt ritka a román nevű lófő vagy szabad székely, aki általában beházasodás révén részesévé lett a székelyek szabadságjogainak, vállalva az ezzel járó kötelezettségeket is, s ezzel tulajdonképpen székellyé válva. Ezek a XVII. században székellyé lett románok vallásilag is beolvadtak, valószínűleg a beházasodás másképp nem

is volt lehetséges. Tény az, hogy az 1699-es összeírásban egyetlen ilyen román nevű szabad székely családot sem találunk, pedig ezek más összeírások tanúsága szerint ott éltek az adott községekben. Éppen ezért erősen megkérdőjelezhető, hogy ezeknek a családoknak a leszármazottait lehet-e később románoknak tekinteni, hiszen nyelvüket, vallásukat, etnikai tudatukat tekintve mind ők maguk, mind a közösség székelynek tartotta (és tartja).

E folyamaton belül a legkésőbbi volt a vallási asszimiláció, hiszen a források és a mentalitás ismeretének alapján ehhez ragaszkodtak leginkább az érintettek. Bár a jelenség feltérképezéséhez az egyházi anyakönyvek tanulmányozása szükséges, úgy tűnik, hogy a XIX. század közepe előtt a vallási beolvadás csak szórványos, és nem ölt kollektív méreteket. Az egyes települések esetében e folyamat pontosítását majd a helytörténetírás fogja elvégezni. Annyit azonban meg lehet állapítani, hogy az asszimiláció gyorsabb volt ott, ahol a román közösség korábban telepedett meg, és később nem kapott nagymértékű utánpótlást. Bodokon például, ahol a XVII. század végén egy jelentős román közösség élt, a XIX. század közepére gyakorlatilag felszívódtak. Itt a református vallásra való átkeresztelkedések már a XIX. század elején megkezdődtek, és lassan bár, de hozzájárultak a románok végleges beolvadásához.

A számokkal és az arányokkal való zsonglörködéssel azonban nagyon csínján kell bánni. A tárgyalt korszak végén az 1850-es népszámlálás ad képet a helyzetről. Mivel ezt az osztrák hatóságok készítették, semmiképp sem vádolható a magyarok iránti elfogultsággal. Ha összehasonlítjuk a vallási és a nemzetiségi rovatot, némi különbség mutatkozik a kettő között. A görög katolikus és görögkeleti vallás hívei együttesen többen vannak, mint a nemzetiségi rovatban összeszámlált románok (a románok 91,55%-ot képezik az előbbi kategóriának). Az eltérés nem nagy, de jelzi az asszimilációs folyamat térhódítását. A beolvadás elsősorban a kis létszámú diaszpórát sújtja, és úgy tűnik, a görög katolikusok voltak neki jobban kitéve. Az 1910-es népszámlálás szerint például Háromszé-

ken a görög katolikusok 74,7%-a, míg a görögkeletieknek csak 20,2%-a volt magyar anyanyelvű.¹²⁵ Ez azonban annak is tulajdonítható, hogy a határszéli kompakt román lakosságú települések, amelyek egy jelentős hányadát képezték a háromszéki románságnak, görögkeleti vallásúak voltak. 1850-ben a románok aránya Háromszéken (a Felső-Fehér vármegyei településekkel együtt) 14,42% volt, míg a két „román” hitfelekezeté 15,75%. 1910-ben a román anyanyelvűek aránya 15,50%, míg a két felekezet híveié együttesen 21,02%. A románok aránya tehát nem csökkent, sőt növekedett, de ez elsősorban a háromszéki peremfalvak és a volt felső-fehér-vármegyei román lakosságú településeknek köszönhető. A görög katolikusok száma ugyanis az 1850-es 5.392-ről 1910-ben 3.052-re csökkent.

Az adatok összehasonlításánál azt is figyelembe kell venni, hogy a XIX. század közepe előtt a Felső-Fehér vármegyéhez tartozó települések külön szerepelnek, minthogy ezek közigazgatásilag nem tartoztak Háromszékhez, s bár területileg beékelődtek Háromszékbe, jogállásuk, történeti fejlődésük merőben különbözött a székely székekétől. Mivel a XIX. század második felében egy sor ilyen települést a közigazgatás átszervezése után az újonnan megalakuló Háromszék vármegyéhez csatoltak, ezek (Előpatak, Árapatak, Hidvég, Márkos, Lüget, Nyáraspatak, Peselnek, Szárapatak, Karatnavolál, Kiskászon, Bükszád, Mikóújfalu stb.) módosították az etnikai képet.¹²⁶ A települések szintjén ugyancsak figyelembe kell venni az arányok változásánál az esetleges közigazgatási módosulásokat. Például ha egy románok által lakott település önállósá válik (pl. Dobolló Bikfalvától), ez a nemzetiségi arányok módosulását vonta maga után. Egy másik tényező, amit szem előtt kell tartanunk, hogy a nemzetiségi és vallási rovat közti különbséget nem föltétlenül kell a beolvadás számlájára írunk. Jelentős román lakosságú és/vagy a határszéli falvak esetében a cigányok is lehettek görögkeleti vallásúak. 1850-ben Sósmezőn 777 románt és 45 cigányt (együtt 822 személy) írtak össze, és a görögkeletiek

száma is 822 volt. Ugyanez volt a helyzet Hídvégen Nyáraspatakkal együtt, valamint Dobollón is.¹²⁷

Összefoglalva, a románok Háromszék nagyobbik részén már korán hasonultak nyelvileg, szokásokban, öltözetben stb. a székelyekhez. A vallási beolvadás szórványosan megindult ugyan a korábbi századokban is, de a XIX. század közepe előtt nem volt igazán jelentős, nem öltött tömegméreteket. 1848 fordulatot jelentett ezen a téren is. Egyrészt a jobbágyfelszabadítás, valamint a határőrezredek megszüntetése felszámolta a meglévő rendi kereteket, fellazította a társadalmat, ismét lehetővé téve a nagyobb fokú társadalmi mobilitást. Úgy tűnik, az 1848-as események néhol közvetlenül is hatottak: egyes helységeekben katalizátorként befolyásolták az asszimilációs folyamatot.¹²⁸ A modern nemzetállam keretei között pedig a nyelvében magyar és immár magyar nemzetudattal rendelkező székelyföldi románok számára a teljes asszimiláció mint természetes megoldás kínálkozott.

Szükséges itt külön hangsúlyozni a folyamat önkéntességét, legalábbis ami a XIX. század közepéig tartó időszakot illeti, hiszen a román történetírás egyik sokat hangoztatott tétele a székelyföldi románok erőszakos asszimilációja. A rendi társadalom keretén belül az asszimilációs folyamat másképp működött, mint a nemzetállamok idején. Ahogy David Prodan is hangsúlyozta: „a tudatos elnemzetlenítés új keletű, a korábbi asszimiláció kölcsönös volt, egy természetes demográfiai vegyi folyamat alapján, amely a vegyes lakosságú vidékeken rendszerint a népesebbnek kedvez”.¹²⁹ A dualizmus idején történt ugyan néhány kísérlet az állami beavatkozásra, főképp az oktatás terén, mint ahogy a két világháború között is felmerült a „visszarománosítás” kérdése, de ez már a tárgyalt korszak keretein kívül esik. A székelyföldi románok és beolvadásuk ügye politikai kérdéssé a XIX. század második felétől vált, az első világháború után pedig a probléma felvetése a román történetírás és publicisztika részéről szoros összefüggésben volt a székelyek földrajzi elhelyezkedésével az új román állam közepén, ahogy erre már I. Tóth Zoltán is rámutatott.¹³⁰ A székelyföldi

románok története Erdély történetének szerves része. Elfogulatlan kutatása e régió múltjának jobb megismeréséhez vezet.

I. A görögkeletiek összeírása Háromszékről 1699-ből¹³¹

Mű az Nemes Országtól Barczaságra, Fogarasföldre, Háromszékre, és Fejervármegjének az erdőn belül levő részeire exmittált, alább meg irt személyek; Adgjuk tudtára mindene[ne]k az kik[ne]k illik per praesenti; Hogj az Meltóságos Regium Guberniumtól előnkben adatott instructio szerint, kimenven az specificált helyekre, az Patens mandatummal előnkben hivattunk minden embereket, valakik eddig az Görög vagj Olah Vallast tartották, és az instructio szerint el olvastuk előttök, az ő Felsege K[e]l[g]ye][me]s Decretumát, kik minnyaian az régi Görög vallásban meg maradtak, edgjetis az Országban be vett vallások közzül amplectálni nem akartak. Az neveket ezen regestrum szerint mind be irtuk, az kik közöllök irni tudnak azokkal subscribáltattuk meghis pecsétellettük; excepto Fogarasföldin az Fogarasi, Recsei, es Mundrai Papokon kívül, több Papok contumacia ducti nem compareáltak; az mint az Fogarasi Tisztek Testimonialissabol elucescal; Mely dolog mi altallunk az Nemes Ország paroncsollattya szerint ez szerint menvén vegben, müis futuro pro Testimonio adtuk ez irásunkat fide m[anu] [propr]ia mediante, subscriptione, és pecsétünk alatt. Datum in Kezdi Vásarhely die 20 9bris 1699.

Aláírók: Geréb János, Ghidoffalvi Gábor, Draut György, Johannes Barbenius, Stephanus Szent Martoni, Cserey János, Rozgonyi Mihály.

HÁROMSZÉK

Erdővidék

Nagy Ajta:

1. Balás Molnár
2. Urika István
3. Urika Janos
4. Czifra István
5. Nagy Todor
6. Gurguly Máté
7. Molduvai György
8. Oláh Demeter
9. Oláh Mihály
10. Pakular Opra
11. Csonka István
12. Rác István
13. Csoka Todor
14. Olah Peter
15. Ugato András
16. Balás Molnár
17. Pusztai Janos
18. Gurguly Istvan
19. Mezősegi János
20. Szöcs Istvan
21. Czifra Janos
22. Olah Miklos
23. Olah János

Köpecz

24. Molduvai János
25. Polgár Miklós
26. Csizmadia György
27. Szöcs Mihály
28. Molnár Demeter
29. Csiki György
30. Lengyel Kosztandi
31. Lengyel János

Baroth

32. Szöcs János
33. Máté Molnár
34. Barczán Janos
35. Molduvai György
36. Orosz Janos
37. Karácson Máté

Böln

38. Hoszszu János
39. Mihály Molnár
40. Pepte János
41. Kaszácza Salamon
42. Boricsán János
43. Meleg Mihály
44. Hoszszu János jun.
45. Sorbán Raduly
46. Csizmadia Todor
47. Raduly Pipte

Miklos Vára

48. Farkas János
49. Szecsete Ráduly

Bacson

50. Olah Máté
51. Kozma János
52. Olah Gergely
53. Puskás Opre
54. Muntyán Istvan
55. Muntyan Janos
56. Hoszszu Ráduly
57. Juon Merten

Közep Ajta

58. Csinosa Miklos
59. Molduvai Miklos
60. Csinos András
61. Sánta Ráduly
62. Todor János
63. Olah Lukács
64. Hétfalusi János
65. Sztáncsul István
66. Hetfalusi Kersztes
67. Olah Mihály
68. Istvan Molnar
69. Oláh Ráduly
70. Olah Balas
71. Pitaruly István

Száraz Ajta

72. Oláh András
73. Olah Mihály
74. Máté Máté

Sepsi szék

Bodok

75. Popa Kosztin
(cirill betűs aláírás és pecsét)
76. Vancsa András
77. Oláh Sztán
78. Vancsa János
79. Bálint Miklos
80. Olah Miklos
81. Oláh Istvan jun.
82. Olah Simion
83. Szöcs Miklos
84. Raduly Molnár

85. Olah Demeter
86. Olah Kelemen
87. Körte Miklos
88. Komán Morár

Killyen

89. Raduly Serbán
90. Szöcs Mihály
91. Olah István
92. Dragány
93. Miklos Opre
94. Olah Miklos
95. Zernyesti Dragomer
96. Vajna János
97. Todor János

Etfalva

98. Lakatos Janos
99. Racz Todor
100. Sztanc Macsalár

Malnás

101. Vántsa István
102. János Molnar
103. Habán Ráduly
104. Negra Ráduly

Gidoffalva

105. Janos Molnár
106. Balás Molnár
107. Szoke Tamás
108. Molduván Todor
109. Molduván
Keresztes
110. Sztán Muntyán
111. Oláh János
112. Molduvai János
113. Csiszer Ráduly

114. Juon Ollarul
115. Szöcs János
116. Kádár Mihály

Oltszem

117. Olá Kelemen
118. Stán Tronárul
119. Molnár István
120. Bordés István

Martonos

121. David János
122. Kerekes Serbán

Fotos

123. Oláh János
124. Oláh László

Zalány

125. Sztojka Funár
126. Bukur Tzokány
127. Juon Molduvány
128. Bögözi Ráduly
129. Kotecza István
130. Sztán Mintán
131. Sera Bukur
132. Moldvan Janos

Kálnok

133. Ráduly Muntyán
134. Simon István
135. Sztanila Porcar
136. Simon György
137. Oláh Mate

Szemerja

138. Olah Sándor
139. Untyasul Sztán

140. Nagy Ráduly
141. Bukur Seczelan
142. Komsa Demeter
143. Olah János sen.
144. Ursz Muntán
145. Mihály Molduvan

Szent Király

146. Marina Opra
147. Nam András
148. Olah Miklos
149. Dragamer Raduly
150. Olah Mihály
151. Olah Demeter
152. Philep Ruszuly
153. György Molduvány
154. Sztancsul Tompo

Sz. György

155. Ráduly Sztán
156. Lupul György
157. Vaszily Mihaly
158. Ráduly Muntán
159. Sztán Lupul

Árkos

160. Meszaros Simon
161. Nagy Illyes
162. Olah György
163. Todor János
164. Koncz Miklos
165. Kádár Ráduly
166. Koncz István
167. Vuszka Andras
168. Csendi Bukur
169. Nagy Raduly
170. Molduvai Janos
171. Vlad Morár

- Angyalos**
 172. Angyalosi Ráduly
 173. Kötelvező Miklos
 174. Olah Mihály
 175. Olah Nyaguly
 176. Olah Istvan
 177. Olah Farkas
 178. Perczul Vaszil
 179. Olah Miklos
 180. Sztratulý Prodan
- Illyefalva**
 181. Olah Vaszily
 182. Karacson Sztancsul
 183. Sztancsul Balint
 184. Opra Kadar
 185. Kadar István
 186. Juon Ruszuly
 187. Olah Demeter
 188. Koka Vánca
 189. Todor Szöcs
 190. Farkas István
 191. Fekete János
 192. Binecz János
 193. Andras Molnar
 194. Szep János
- Al Doboly**
 195. István Molnár
 196. Opra Barczán
 197. Sztoja Olah
 198. Gomba Demeter
 199. Varga Miklos
 200. Kis Todor
 201. Bukur Barczán
 202. Oláh György
 203. Musa János
204. Pakulár Juon
 205. Oláh Balas
 206. Szücs Miklos
 207. Jakab László
- Szotyor**
 208. Peter Molnár
 209. Todor Molnar
 210. Opra Muntan
 211. Sztan Molduván
 212. Sztojka Muntany sen.
 213. Aptom Molduván
 214. Stojan Muntan
 215. Illyes Bukur
 216. Sztán Muntan
 217. Sztojka Oltanuly
 218. András Molnár
 219. Lapadat Raduly
 220. Lapadat Istvan
 221. Olah Miklos
 222. Olah Raduly
- Kökös**
 223. Nyaguly János
 224. Olah András
 225. Opra Ráduly
 226. Olah István
 227. Olah Peter
 228. Kalin Raduly
 229. Sztroja Varga
 230. Maila Gabrilla
 231. Koszta Dragumer
 232. Olah Kelemen
 233. Vánca Drágany
- Lisznyo**
 234. Muncsul Serbán
235. Gergely Kovacs
 236. Korcsomas István
 237. Korcsomas Janos
 238. Komán Demeter
 239. Petru Timar
 240. Juon Molduván
 241. Sztán Molduvan
- Bikfalva**
 242. Koman István
 243. Kovács Raduly
 244. Kovacs Marina
 245. Fazakas Balás
 246. Oláh Demeter
 247. Juon Muntyan
 248. Juon Porkar
 249. Fazakas Laszlo
 250. Juon Muntyan
 251. Sztán Oláh
- Nagy Borosnyo**
 252. Sztojka Kosokarul
 253. Timar Gabrilla
 254. Bárba Bárbuly
 255. Molduvány Vaszi
 256. Sztan Vargauly
- Besenyö**
 257. Olah István
- Egerpatak**
 258. Todor Molduvan
 259. Sztan Barczan
 260. Ignat Rosnyován
 261. Juon Barczán

262. Dragamer
Muntyan
263. Bisziok Zernyesti

Kis Borosnyo

264. Opra Mamalyiga
265. Raduly Sunkuly

Rety

266. Dumitru Puskás
267. Nyáguly Hutsany
268. Juon Balabány
269. Olah Grigoly
270. Dragomer
Vanasse

Sz. Iván

271. Kosztándi
Parásmara
272. Sztanczul Mihaly
273. Mihaial Homocsa
274. Juon Opra
275. Sztan Görbe
276. Kracson Opre
277. Szöcs János
278. Szöcs János sen.
279. Raduly Dragany
280. Juon Goga
281. Juon Goga sen.
282. Kracson Farkas
283. Dumitru Berilla
284. Szavuly Olah
285. Bodi Rotalyul
286. Dragomer Olah
287. Basa Andras
288. Sztojka Morar
289. Opra Gergely
290. Kapata Vaszily

291. Nidelykul Vákar

Uzon

292. Goncza András
293. Pecsos Máté
294. Vancsa Janos
295. Vancsa Todor
296. Nagy Miklos
297. Kalagyia Janos
298. Molnar Gaspar
299. Szöcs Sztroja
300. Mihály Molnár
301. Kadar Roman
302. Kastabo János
303. Saladi Sorban
304. Moldvan Grigor
305. Kadar Raduly
306. Juon Oltyan
307. Bologasz Opra
308. Bukur Napota
309. Olah Mihaly
310. Dragamer
Muntyanul
311. Raduly Muntyán
312. Szavully Muntyan
313. Timar Nyaguly

Fel Doboly

314. Sztán Lamek
315. Raduly Meszaros
316. Nyaguly Oláh
317. Dragán Olah
318. Komán Leptuka
319. Raduly Homocsa
320. Erdelyi Simon
321. Mursze Blidarul
322. Bosor János

Eresztevény

323. Opra Jiszuly
324. Kádár Mihály
325. Komsa Kelemen
326. Sandor Bukur
327. Gergely János
328. Pap Janos

Komollo

329. Dombora Istvan

Orbai szék

Gelencze

330. Molnár Raduly
331. Molnár Miklos
332. Kosztandi
Molduvan
333. Petruly Daszkaly
(cirill betűs aláírás és
pecsét)
334. Muntan Vaszily
335. Muntan Sztojka
336. Simon Moldovan
337. Bogdan Janos
338. Gligosa Molduvan
339. Laczkur
Korosilaczkur
340. Molnar Andras
341. Szocs Komsa
342. Alexander Muntan
343. Ivanicze
Molduvany
344. Nicola Vrancsan
345. Ilyias Muntyan
346. Laszlo Bacs
347. Stephan Molduvan
348. Maphte Molduvan
349. Stephan Kosokar

350. Koman Csizmas
351. Iván Gáror
- Hilib**
352. Sztán Selarul
353. Ignat Selarul
354. Kerekes Raduly
- Zabola**
355. Szakáts Mihaly
356. Vaszily Morár
357. Paltan Miklos
358. Nagy Raduly
359. Bacso Istvan
360. Fekete Kelemen
361. Szücs János
362. Szabo Máte
363. Barbuly Janos
364. Olah Tamas
365. Farkas Istvan
366. Muntan Kalin
367. Popa Nyaguly
368. Vaszily
Molduvany
369. Kadar Janos
370. Olah Urszuly
371. Szöcs Todor
372. Juon Tubakar
373. Tombocsa Nedelko
374. Szocs Istvan
375. Orosz János
- Haraly**
376. Kicsin János
- Páva**
377. Bokor Péter
378. Durduly János
379. Szöcs Boldisar
380. Czoffa Miklos
381. Czoffa Mihály
382. Kadar Todor
383. Oláh Todor
384. Kadar Gergely
385. Pavaí Draguly
386. Juon Porkar
387. Pávaí Bokor
388. Varancsai Todor
389. Pávaí Sztáncsul
- Imecsfalva**
390. Szöcs Ferenc
391. Olah Daragus
392. Molnar Janos
393. Krisan János
394. Oláh Demeter
395. Flore Molduvan
396. Kerekes Sandor
397. Valah János
398. Todor Molduvány
399. Olah Gergely
- Baratos**
400. Szakuly Nyáguly
401. Bogdán János
402. Zavaría János
403. Fejer János
404. Olah Balás
- Kovászna**
405. Molnár András
406. Kovacs István
407. Daniel Morár
408. Kadar András
409. Olah Gergely
410. Oláh István
411. Oláh Sztojka
412. Olah Ráduly
413. Makaren
Molduvány
414. Olah Demeter
415. Olah János
416. Nyaguly Talasz
417. Sztojka Porkar
418. Olah Raduly
419. Molnár Miklos
420. Muntan Nyikuly
421. Oláh Szerecsen
422. Oláh Máte
423. Oláh István
424. Oláh István
425. Oláh János
- Zágon**
426. Toma Rusz
427. Dobrin János
428. Kerekes Borcsa
429. Kerekes István
430. Oláh Sztancsul
431. Kabalanca János
432. Medve Kelemen
433. Bukur Sorban
434. Oláh Todor
435. Fazakas Bancsul
436. Olah Dancsul
437. Olah Miklos
438. Olah Mihály
439. Olah Janos
440. Fazakas Donat
441. Magos Gabor
442. Lapsa Janos
443. Tombocsa
Dragomer
444. Oláh Sztán

445. Olah Szava
446. Olah Peter
447. Olah István
448. Hoszszu Sztojka
449. Oláh Vaszi
450. Kerekes Stancsul
451. Oláh Sztán
452. Csizmadia Peter
453. Guzba Lapsa
454. Olah István
455. Olah János
456. Dobrin Opra
457. Peszkárul Dregoly
458. Peszkarul Raduly
459. Oláh Grigoly
460. Olah Janos
461. Olah Demeter
462. Olah Janos
463. Guzba Istvan
464. Olah Kriszte
- Papolcz**
465. Oláh Ráduly
466. Kalin Peter
467. Olah Sztroj
468. Kalin Sztroj
469. Olah Gergely
470. Olah Todor
471. Juon Rumun
472. Argaszár Raduly
473. Olah Sztán
474. Bonkota Sztán
475. Sztojka Kádár
476. Olah Farkas
477. Goncza Nyáguly
478. Olah Mojszi
479. Orosz Lukács
- Páké**
480. Olah Gergely
481. Olah Tamas
482. Olah Janos
483. Olah Janos sen.
484. Olah Vaszily
485. Olah Nyáguly
486. Olah Sztojka
- Tamásfalva**
487. Szörcsei Ráduly
488. Nyikita
489. Todor
490. Hidvegi János
- Szörcse**
491. Nyagul János
492. Disznos János
493. Molnár János
494. Csonka János
495. Bukur
496. Szücs István
497. Dragamer
498. Musa János
499. Ambrus
- Czofalva**
500. Sztojka Balás
501. Oláh István
502. Olah Tamas
503. Olah Sztáncsul
- Telek**
504. Oláh János
- Kézdiszék**
Szent Lelek
505. Popa Andre
(cirill betűs aláírás)
506. Kelemen Molnár
507. Olah Péter
508. Szöcs János
509. Timár János
510. Timár István
511. Szöcs János
512. János Timár
513. Dumitru Gredinár
514. Vaszil Gredinár
515. Szabo Gabor
516. Csizmadia László
517. Vaszil Csobutár
518. Opre János
519. Szöcs Gábor
520. Szöcs János
521. Vaszil Csobutár
522. Juon Gredinár
523. Csáki János
524. Fekete János
525. Olah Miklos
526. Kadar Todor
527. Szücs Péter
528. Paszku Gredinár
- Szászfalu**
529. Morár Juon
530. Vaszil Molduván
531. Jeftin Vaszián
532. Juon Vaszlárul
533. Juon Molduván
- Oroszfalu**
534. Juon Vráncsánul
535. Juon Molduván
536. Vaszili Jásán
537. Puskás András
538. Ráduly Molnár
- Martonfalva**

539. Gligorie Vrâncsân
540. Juon Molduvân
541. Olah István
542. Toder Moldovân
543. Vaszil Moldovân
544. Juon Moldovân
545. Komsa János
546. Bakoi Nikola
547. Vrancsai Máthe
- Maxa**
548. Aldgja Moldovân
549. Dumitru Salár
550. Oláh Stefán
551. Olah János
552. Molduvan Makszim
553. István Molnár
- Albis**
554. Atanasz Tamás
555. Sztán Kozma
556. Sandru Molduvân
557. Petru Muntyán
558. Molduvân János
559. Sorbán János
560. Molduvai György
561. Paszkul Muntyán
562. Mihaly Muntyán
563. Dán János
- Also Torja**
564. Mate Mihaly
565. Molduvai Juon
566. Molduvai Todor
567. Opra Gábor
568. Nagj Györgj
569. Gabor Simon
570. Olah János
571. Molnár János
572. Olah Todor
573. Olah Gergely
574. Mihaly Molduvân
575. Olah Vaszil
576. Orosz Mihály
577. Molduvai Trifán
578. Molduvai János
579. Kertész Juon
580. Daniel Mihály
581. Szöcs György
582. Urzi Mihály
583. Todor Czigany
584. Laszlo Kosztandin
585. Opra István
586. Lázár Jancsi
587. Molduvai Vaszil
- Ikafalva**
588. Szöcs Todor
589. Molduvai Vaszil
590. Molduvai Pál
591. Kopacz Peter
592. Szöcs Thamas
593. Santa Opre
594. Olah Demeter
595. Olah Miklos
596. Kovacs Laszlo
597. Pentelye András
598. Molduvai János
- Futásfalva**
599. Raduly István
600. Andrejka
- Markosfalva**
601. Olah Demeter
602. Olah Gergely
603. Olah Vaszil
604. Czimbalmos János
605. Flore István
606. Disznos Demeter
607. Stefan Olah
608. Tiron János
609. Molnar Balás
610. Nagy Sándor
611. Olah János
612. Olah Balint
613. Olah Miklos
614. Olah Janos
- Hatolyka**
615. Olah Todor
616. Olah Bokor
617. Dogyia János
618. Olah Peter
619. Bukur Markó
620. Olah Pál
621. Olah Jancsó
- Alsó Csernáton**
622. Sztán Gredinár
623. Juon Badul
624. Opre Miklos
625. Czofa Demeter
626. Kertesz Peter
627. Katanabos Toder
628. Opre Dragus
629. Kelemen János
630. Miklos István
631. Molnár Raduly
632. Sztán Gredinar
633. Raduly László

634. Opre András
635. Benczilas János
636. Szasz János
637. Medve Demeter
638. László János
639. Olah Todor
640. Olah Gábor
641. Nyagul Juon
642. Olah Todor
643. Vancsa István
- Polyán**
644. Oláh Todor
645. Todor János
646. Todor Farkas
647. Todor István
648. Fekete Laszlo
649. Vaszil János
650. Dobra Miklos
651. Stefán János
652. Orosz Peter
653. Stefán Molduván
654. Gergely Kovacs
655. Kosztáandin Kovács
656. Mátyás Varga
- Bellafalva**
657. Májkán János
658. Todor András
659. Todor Gábor
660. Olah Todor
661. Radul Kerczul
662. Olah János
- Nagy Nyujtod**
663. Opra Miklos
664. Illyes Molnar
- Dálnok**
665. Oláh Mathe
666. Olah István
667. Olah Mathe sen.
668. Olah János
669. Szöcs Radul
- Felső Csernaton**
670. Molnár István
671. Bálint Laszlo
672. Buta János
673. Sztán Moczo
674. Olah János
675. Kozma Miklos
- Almás**
676. Bartalyis
677. Olah Miklos
678. Bukur Mihály
- Lészfalva**
679. Oláh Karacson
680. Olah Demeter
681. Csizmas Jeremias
682. Varga Miklos
683. Olah Lupul
684. Urszul Kerekes
685. Olah Thomás
686. Oláh János
687. Kadar Balás
688. Olah Peter
689. Olah János
690. Kovacs Raduly
691. Varga János
692. Szöcs Sándor
693. Olah Juon
694. Gligorie Duka
695. Alixandru
696. Pakulár István
697. Topoliga Raduly
698. Opre Barszán
- Osdola**
699. Csungul János
700. Orbán Bukur
701. Kertesz Ilyes
702. Dragan Mihaly
703. Molduvai János
704. Kertesz János
705. Molduvai János
706. Varga Gabor
707. Miklos Kovacs
708. Kovács János
709. Molduvai Vaszil
- Lemhény**
710. Sorbán István
711. Sorbán László
712. Olah Juon
713. Molduvai János
714. Moysze Olar
715. Mathe István
716. Molduvai János
717. Tudorás Demeter
718. Benczul
719. Juon
- Esztelnek**
720. Boros János
721. Mathe Raduly
722. Fazakas Mány
723. Demeter Jantsi
- Also Torja**
724. Sunkuly Balás

725. Molnár János 735. Bács Máthe 742. Muntyán Janos
 726. Molnár István 736. Sztojka János 743. Szimion Muntyan
 727. Kovács Peter 737. Bukur András

Szent Katolna

728. Bács János
 729. Aposztol
 730. Olah Demeter
 731. Olah György
 732. Molduvai Thamás
 733. Gligore Molduván
 734. Gligore Gredinár

Saarfalva

738. Mikula János
 739. Sztojka Molduvan
 740. Sztojka János

Csomortán

741. Bezán Stefan

Matisfalván

744. Tudoszi

Bereczk

745. György Molduván
 746. Mitocz Molduván

II. A románok lélekszámának alakulása Háromszéken

<i>Helység</i>	1699	1733	1750	1762	1766	1850
Albis	45	27		14	18	5
Alsócsernáton	99	149	230	203	190	197
Bélafalva	27	32		59	-	0
Bereck	9	-		252	637	1205
Bitá	-	14		9	20	1
Csomortán	14	5		5	-	0
Dálnok	23	54		140	93	4
Esztelnek	18	27		-	13	7
Felsőcsernáton	27	63		77	57	157
Futásfalva	9	9		27	40	12
Hatolyka	32	14		-	3	4
Ikafalva	50	27		81	65	67
Kézdialmás	14	9		50	-	0
Kézdimartonos	-	45		117	126	366
Kézdipolyán	59	86		144	-	104
Kézdiszentlélek	108	45	200	68	-	5
Kézdivásárhely	-	36		-	-	29
Kurtapatak	-	18		27	-	12
Lécfalva	90	50	90	59	13	0
Várhegy	-	-		5	13	5
Lemhény	45	113	300	248	-	179
Maksa	27	144		81	38	26

Márkosfalva	63	72		113	106	79
Martonfalva	41	50		63	76	15
Mátisfalva	5	23		9	-	2
Nyujtód	9	27		5	28	5
Oroszfalu	23	9		18	-	0
Ozsdola	50	50		180	174	156
Sárfalva	14	18	18	20	7	
Sósmező	-	-		-	-	822
Szárazpatak	-	-		-	-	5
Szászfalu	23	-		18	-	9
Szentkatolna	45	41		59	48	10
Torja	126	140	216	171	-	109
<i>Árapatak</i>	-	144	140	324	334	575
Barót	27	-		153	-	143
Bodos	-	-		23	-	26
Bölon	45	158	320	360	183	656
<i>Előpatak</i>	-	-	-	-	489	
<i>Erősd</i>	-	72	46	86	-	189
<i>Hidvég</i>	-	230	240	455	398	824
Köpec	36	-		-	-	93
Középjáta	63	-		135	109	209
Miklósvár	9	-		54	51	37
Nagyajta	104	-		153	110	133
Nagybacon	36	-		32	-	75
Szárazajta	14	-		54	-	182
Zalánpatak(offic)	-		108	-	135	
Barátos	23	32		104	-	5
Cófalva	18	27		23	20	8
Gelence	99	131	600	261	-	233
Haraly	5	9		18	-	1
Hilib	14	9		36	-	36
Imecsfalva	45	23		14	-	1
Kovászna	95	77		261	111*	666
Kőrös	-	-		5	-	0
Páké	32	36		23	-	19
Papolc	68	86		153	-	248

Páva		59	68		99	121	40
Petőfalva		-	-		18	-	0
Szitabodza		-	-		-	-	1015
Szörcse		41	23		18	-	3
Tamásfalva		18	-		-	-	4
Telek		5	9		9	-	12
Zabola		95	59		113	102	130
Zágon		176	185	500	473	330	518
Aldoboly		59	90	116	194	188	544
Angyalos		41	27		18	-	20
Árkos		54	68	204	207	135	123
Bácstelek		-	-		-	47	-
Besenyő	5	23		45	-	14	
Bikfalva	45	117		144	165	156	
Bodok		63	108	130	72	-	11
Bodzaforduló		-	-		-	-	1153
Bükszád	-	-		-	-	380	
Dobolló		-	-		189	-	845
Egerpatak		27	18		36	11	9
Eresztevény		27	-		18	25	34
Étfalva		14	27		32	-	5
Zoltán		-	9		18	-	19
Feldoboly		41	68		77	41	11
Fotos		9	5		-	-	0
Martonos		9	14		14	-	6
Gidófalva		54	27		77	-	45
Illyefalva		63	63	116	171	115	141
Kálnok		23	-	19	-	41	8
Kilyén		41	50		113	66	116
Kisborosnyó		9	63		167	103	8
Komolló	5	32		59	47	128	
Kökös		50	36		63	228	329
Kőröspatak		-	68		167	-	40
Lisznyó		36	68		180	191	500
Lüget		-	-		-	142	330
Málnás		18	36		59	-	11
Márkos		-	59	160	221	327	-

<i>Mikóújfalu</i>	-	-	-	-	-	684
Nagyborosnyó	23	36	110	81	96	75
<i>Nyén</i>	-	-	120	365	582	-
Oltszem	18	45	54	-	20	
Réty	23	45		45	43	14
Sepsimagyarós	-	54		54	-	19
Sepsiszentgyörgy	108	100	234	220	453	
Sepsiszentkirály	1	-	50	41	15	
Szacsva	-	18		36	17	18
Szemerja	36	68		68	76	4
Szentiván	95	41		176	108	161
Laborfalva	-	-		-	-	26
Szotyor	68	23		27	-	5
Uzon	99	41	150	185	151	288
Zalán	36	32		95	-	19
Zabrató	-	-		-	95	-
Háromszék	3357	3896	4107	6852	5978	12780
Össz		4343		8492	7434	17096

* 1766 Kovászna és Barátos együtt

Megjegyzés:

Az 1750- és 1766-os összeírások, valamint az 1850-es népszámlálás lélekszámot közöl, míg a többi összeírás esetében a családfők számát jelölték. Ez utóbbiaknál átszámoltam lélekszámra – a 4,5-ös szorzót használva –, bár ez pl. az 1699-es összeírás esetében nagyobb lélekszámhoz vezethet a valóságosnál, lévén, hogy ekkor személy szerint kellett hitet tenniük a férfiaknak, tehát nem föltétlenül csak a családosoak vannak feltüntetve. A számokat mindenhol felfele kerekítettem, de az összeget külön számítottam ki, ezért lehet némi eltérés a két eredmény között.

A Felső-Fehér vármegyéhez tartozott helységek dőlt betűkkel vannak szedve, a végső összeg ezek adatait is tartalmazza.

1762-ben nem tudtam azonosítani „Szópety” helységet (3 pap-pal és 32 családdal), ezért hiányzik a táblázatból.

III. A románok lélekszáma és aránya 1850-ben

<i>Helység</i>	<i>Össz- lakos</i>	<i>Ro- mán</i>	<i>Gr. kat.</i>	<i>Gr. keleti</i>	<i>2 fele- kezet összege</i>	<i>Romá- nok* aránya</i>
Albis	856	0	0	5	5	0,58
Alsócsernáton	2.117	183	0	197	197	9,30
Bélafalva	777	0	0	0	0	0
Bereck	2.973	1181	3	1202	1205	40,53
Bitá	456	0	1	0	1	0,21
Csomortán	615	0	0	0	0	0
Dálnok	1.570	0	0	4	4	0,25
Esztelnek	965	7	7	0	7	0,72
Felsőcsernáton	1.172	157	60	97	157	13,39
Futásfalva	988	4	12	0	12	1,21
Hatolyka	545	0	4	0	4	0,73
Ikafalva	712	62	42	25	67	9,41
Karatnavolál	985	32	31	0	32	3,24
Kézdialmás	1.008	0	0	0	0	0
Kézdimartonos	822	360	1	365	366	44,52
Kézdipolyán	1.484	99	104	0	104	7,00
Kézdiszentlélek	2.761	5	5	0	5	0,18
Kézdivásárhely	3.559	24	5	24	29	0,81
Kurtapatak	616	12	12	0	12	1,94
Lécfalva	879	0	0	0	0	0
Várhegy	134	5	2	3	5	3,73
Lemhény	2.587	172	179	0	179	6,91
Maksa	735	0	26	0	26	3,53
Márkosfalva	821	5	3	74	79	9,62
Martonfalva	560	1	6	9	15	2,67
Mátisfalva	186	0	2	0	2	1,07
Nyujtód	883	0	5	0	5	0,56
Ojtoz	201	5	2	8	10	4,97
Oroszfalu	329	0	0	0	0	0
Ozsdola	1.952	118	38	118	156	7,99
Peselnek	980	0	0	0	0	0
Sárfalva	519	0	0	7	7	1,34

Sósmező	888	777	0	822	822	92,56
Szárazpatak	646	5	5	0	5	0,77
Szászfalu	377	0	9	0	9	2,38
Szentkatolna	1.021	0	0	10	10	0,97
Torja	2.355	109	109	0	109	4,62
Árapatak	1.091	513	0	575	575	52,70
Barót	1.849	140	16	127	143	7,73
Bodos	453	26	0	26	26	5,73
Bölön	2.227	562	0	656	656	29,45
Előpatak	534	475	0	489	489	91,57
Erősd	341	184	0	189	189	55,42
Hidvég	1.904	723	0	824	824	43,27
Köpec	894	93	0	93	93	10,40
Középjáta	1.399	209	0	209	209	14,93
Lüget	335	330	0	330	330	98,50
Miklósvár	767	37	0	37	37	4,82
Nagyajta	1.257	122	0	133	133	10,58
Nagybacon	836	75	0	75	75	8,97
Szárazajta	1.490	158	0	182	182	12,21
Zalánpatak (offic)	269	135	0	135	135	50,18
Barátos	980	0	0	5	5	0,51
Cófalva	340	2	0	8	8	2,35
Gelence	2.417	53	162	71	233	9,64
Haraly	429	0	0	1	1	0,23
Hilib	600	7	29	7	36	6,00
Imecsfalva	503	0	0	1	1	0,19
Kovászna	3.177	638	2	664	666	20,96
Kőrös	625	0	0	0	0	0
Páké	687	1	10	9	19	2,76
Paplc	1.351	248	0	248	248	18,35
Páva	898	39	0	40	40	4,45
Petőfalva	328	0	0	0	0	0
Szitabodza	1.030	1015	0	1015	1015	98,54
Szőrcse	652	1	3	0	3	0,46
Tamásfalva	334	3	1	3	4	1,19

Telek	577	0	12	0	12	2,07
Zabola	2.006	127	3	127	130	6,48
Zágon	3.285	507	2	516	518	15,76
Aldoboly+						
Farkasv.	1.000	530	544	0	544	54,40
Angyalos	613	10	20	0	20	3,26
Árkos	1.435	108	0	123	123	8,57
Besenyő	462	3	14	0	14	3,03
Bikfalva	1.150	164	148	8	156	13,56
Bodok	926	11	6	5	11	1,18
Bodzaforduló	1.157	1147	0	1153	1153	99,65
Bükszád	813	378	373	7	380	46,74
Dobolló	893	774	842	3	845	94,62
Egerpatak	641	0	3	6	9	1,40
Eresztevény	178	2	32	2	34	19,10
Étfalva	371	5	0	5	5	1,34
Zoltán	153	19	0	19	19	12,41
Feldoboly	554	5	2	9	11	1,98
Fotos	147	0	0	0	0	0
Martonos	355	4	6	0	6	1,69
Gidófalva	781	29	0	45	45	5,76
Illyefalva	1.309	109	26	115	141	10,77
Kálnok	630	5	0	8	8	1,26
Kilyén	544	56	55	61	116	21,32
Kisborosnyó	499	40	0	8	8	1,60
Komolló	424	124	128	0	128	30,18
Kökös	881	318	329	0	329	37,34
Kőröspatak	908	24	0	40	40	4,40
Lisznyó	975	469	212	282	500	51,28
Málnás	576	9	11	0	11	1,90
Márkos						
Mikóújfalu	1.038	674	660	24	684	65,89
Nagyborosnyó	1.121	0	50	25	75	6,69
Oltszem	685	9	13	7	20	2,91
Réty	698	4	13	1	14	2,00
Sepsimagyarós	561	45	19	0	19	3,38
Sepsiszentgyörgy	2.302	422	453	0	453	19,67

Sepsiszentkirály	545	15	15	0	15	2,75
Szacsva	278	15	3	15	18	6,47
Szemerja	600	4	4	0	4	0,66
Szentiván	464	158	160	1	161	34,69
Laborfalva	402	26	26	0	26	6,46
Szotyor	415	5	5	0	5	1,20
Uzon	1.433	274	288	0	288	20,09
Zalán	912	19	0	19	19	2,08
Háromszék	106016	12780	3486	10277	15317	14,44
Össz	114930	16580	5392	12718	18110	15,75

* Az arányt a két felekezet (görögkatolikus és görögkeleti) összege alapján, és nem a nemzetiségi rovat szerint számítottam.

IV. Görögkeleti és görögkatolikus templomok, plébániák és papok Háromszéken*

<i>Helység</i>	<i>1733 pap</i>	<i>1733 temp-lom</i>	<i>1750 pap</i>	<i>1750 temp-lom</i>	<i>1762 pap</i>	<i>1762 temp-lom</i>	<i>1850 plébánia</i>	<i>1839 temp-lom</i>
Árkos	1 o	-	1	1	1 u	1 u	1 u	1
Aldoboly	-	-	1	1	2 o	1 o	1 o	1
Bodok	1 u	1	1	1	1 u	1 u	-	-
Bodzaforduló	-	-	-	-	-	-	1 o	1
Bükszád	-	-	-	-	-	-	1 o	1
Gidófalva	-	-	-	-	1 u	1 u	1 u	1
Illyefalva	1 o	-	1	1	1 o	1 o	1 o	1
Kisborosnyó	-	-	-	-	1 o	1 o	1 o	1
Kökös	-	-	1	-	-	-	1 o	1
Kőröspatak	-	-	-	-	1 u	1 u	1 u	1
Lisznyó	-	-	-	-	-	1 o	1 o	-
<i>Márkos</i>	1 o	1	1	1	2 o	1 o	-	-
<i>Mikóújfalu</i>	-	-	-	-	-	-	1 o	1
Nagyborosnyó	-	-	-	1	-	1 o	1 u	1
Sepsiszentgyörgy	-	-	1	1	3 o	1 o	1 o	1

Uzon	1 u	1	1	1	1 o	1 o	1 o	1
<i>Árapatak</i>	2 o	1	1	1	1 u	1 o	-	-
<i>Erősd</i>	1 u	1	1	1	-	1 o	-	-
<i>Hídvég</i>	1 u	1	1	1	1 u	1 u	1 o	1
<i>Nyén (Keresztvár)</i>			1	1	2 o	1 o	1 o	1
Barót	-	-	-	-	-	-	1 o	1
Bölon	1 o	1	1	1	1 o	1 o	-	1
Köpec	-	-	-	-	-	-	1 u	1
Nagyajta	-	-	-	-	-	-	1 o	1
Alsócernáton	1 o	-	1	1	-	-	1 o	1
Bereck	-	-	-	-	-	-	1 o	1
Kézdimartonos	-	-	-	-	-	-	1 o	1
K.vásárhely, <i>Kanta</i>	1 o	1	1	1	-	1 o	-	-
Lemhény	1 o	1	1	1	2 u	1 u	1 u	1
Lécfalva	1 o	1	1	-	-	-	-	-
Polyán	-	-	-	-	-	-	1 u	1
Szentlélek	-	-	1	1	2 u	1 u	-	-
Torja	-	-	1	1	3 u	1 u	1 u	1
Gelence	1 o	-	1	1	3 u	1 u	1 u	1
Papolc	-	-	-	-	1 u	1 u	-	-
Kovászna	-	-	-	-	-	-	1 o	1
Zágon	1 o	1	1	1	-	1 o	1 o	1

* A sepsiszentgyörgyi görögkeleti esperesség adatai. A felsoroltakon kívül régi görögkeleti templom van még Dobollón (1795), Nagypatakon (1793), Zabolán (1777), Vargyason (1807) és Előpatakon (1843) is.
o = ortodox (görögkeleti), u = unitus (görög katolikus)
A dőlt betűs helységek nem tartoztak a történelmi Háromszékhez.

Jegyzetek

1. A kérdés historiográfiájának összefoglalására, különösen ami a két világ-háború közötti román történetírást illeti, lásd Tóth Zoltán: *A román történettudomány és a székelyföldi románság kérdése*. Erdélyi Tudományos Füzetek 145. Kolozsvár 1942. A tanulmány nem csak bemutatja a román történetírás álláspontját, hanem élesen polemizál is azzal.
2. Ion I. Russu: *Românii și secuii*. B., 1990. Újabban Ioan Ranca marosvásárhelyi levéltáros kísérelte meg a kérdésre vonatkozó források összegyűjtését; megjelent kötete a maroszséki összeírások román névanyagát közli: Ioan Ranca: *Românii din scaunele secuiești în antroponimele din conscripții*. I. *Scaunul Mureș. 1699-1821*. Cluj-Napoca, 1995.
3. George Duby: *Utóirat*. In: George Duby, Guy Lardreau: *Párbeszéd a történelemlről*. Bp., 1993. 184.
4. Kniezsa István: *Keletmagyarország helynevei*. In: Magyarok és románok. Szerk. Deér József, Gálfi László. I. Bp., 1943. 125-158.
5. *Székely Oklevéltár*. Szerk. Szabó Károly, Szádeczky Lajos, Barabás Samu. I-VIII. Kv.-Bp., 1872-1934. (SzOkl) I. 6. Az oklevél hitelességére vonatkozóan ezúttal is köszönöm Jakó Zsigmond szíves szóbeli közlését. Lásd még Benkő Elek recenzióját Ion I. Russu könyvéről: *Magyar Tudomány*. 1991. 11. sz. 1399.
6. Makkai László: *Erdély a középkori Magyar Királyságban*. In: Erdély története. Főszerk. Köpeczi Béla. I. Bp., 1987. 291-295.
7. Jakó Zsigmond: *A székely társadalom útja a XIV-XVI. században*. In: Székely felkelés 1595-1596. Előzményei, lefolyása, következményei. Szerk. Benkő Samu, Demény Lajos, Vekov Károly. B., 1979. 19-34.
8. SzOkl. V. 177-216. A Paskó és Albó családok esetében Kázmér Miklós: *A régi magyar családnevek a XVI-XVII. században* (Bp., 1993. 33, 827.) című kötet szerint elképzelhető a családnév magyar eredete is: Albó az Albert, Paskó a Paszkál keresztnév becéző formája lenne.
9. Az 1614-es lustra megjelent Demény Lajos szerkesztésében a *Székely Oklevéltár* új sorozatának IV. köteteként. Ezúttal mondok köszönetet Hermann Gusztávnak és Zepezsáner Jenőnek, a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeum munkatársainak, hogy a lustrának a múzeum tulajdonában levő gépiratos másolatát a rendelkezésemre bocsátották.
10. Imreh István, Pataki József: *A székely falu gazdasági-társadalmi szerkezete a XVI. század végén és a XVII. század elején*. In: Székely felkelés 1595-1596. 146-190.
11. Vasile Lechintan: *Românii din scaunele secuiești la 1614*. In: Angustia. Arheologie-istorie-etnografie. I. Sfântu Gheorghe, Cluj-Napoca, 1996. 93-126.
12. Imreh István, Pataki József: i. m. 169.
13. Uo. 161-172.
14. Jellemző erre a következő idézet: „Az ilyen jobbágyok által lakott falvak

- románok, és semmiképp sem székelyek, mivel a székelyek öröktől fogva szabad emberek voltak.” Št. Manciualea: *Așezările românești din Ungaria și Transilvania în secolele XIV-XV*. Blaj, 1941. 187.
15. Imreh István, Pataki József: i. m. 175.
 16. Uo.
 17. Fogaras vidéke, Barcaság, de még Moldva esetében sem lehet ugyan kizárni annak a lehetőségét, hogy onnan magyar vagy más etnikumú jobbágycsoportok is jöhettek, de a statisztikai valószínűsége ennek jóval kisebb, hiszen ezeket a területeket túlnyomórészt románok lakták. Szintén a román származásra utal a legtöbb esetben az illető jobbágycsoport neve is.
 18. Vasile Lechințan: i.m.
 19. Tüdősné Simon Kinga: *Székelyföldi jobbágycsoportok levelei. Más tájakról Háromszékre telepített jobbágycsoportok (1630-1686)*. In: *Történelmi Szemle* XXXVII. 1995/4. 439-450.
 20. Benda Kálmán: *A moldvai magyarok (csángók) a XVII-XVIII. században*. In: *Moldvai csángó-magyar okmánytár 1467-1706*. I. Bp., 1989. 20-21.
 21. Tüdősné Simon Kinga: i. m. 443.
 22. SzOkl. VII. 106-107.
 23. Uo. 171-172.
 24. Tüdősné Simon Kinga: i. m. 444-446.
 25. Jakó Zsigmond: *Újkori román települések Erdélyben és a Partiumban*. In: *Magyarok és románok*. 508-571.; Péter Katalin: *A fejedelemség virágkora*. In: *Erdély története*. II. 744-748; R. Várkonyi Ágnes: *Az önálló fejedelemség utolsó évtizedei (1660-1711)*. In: uo. 806-807.
 26. Péter Katalin: *A fejedelemség virágkora*. 732.
 27. Jakó Zsigmond: i. m. 510.
 28. Jakó Zsigmond: *A románság megtelepülése az újkorban*. In: *Erdély és népei*. Szerk. Mályusz Elemér. Bp., 1941. 129-132.
 29. *Erdélyi Országgyűlési Emlékek* (EOE). Szerk. Szilágyi Sándor. XXI. Bp., 1898. 366.
 30. Demény Lajos: *Mítoszok és valóság. A székelynemzettudat történelmi háttere*. Székfoglaló előadás a MTA ülésén. In: *A Hét*. XXIX. évf. 1998/5, 6.
 31. Demény Lajos: *Demográfiai sajátosságok Marosszéken az 1614. évi Bethlen-féle összeírás tükrében*. In: *Emlékkönyv Jakó Zsigmond születésének nyolcvanadik évfordulójára*. Szerk. Kovács András, Sipos Gábor, Tonk Sándor. Kv., 1996. 157.
 32. Péter Katalin: i. m. 736-737.
 33. SzOkl. VI. 70-71.
 34. Imreh István, Pataki József: i. m. 173-175.
 35. EOE. VII. 517.
 36. Péter Katalin: i. m. 739.
 37. Silviu Dragomir: *Istoria Desrobirii Religioase a Românilor din Ardeal în secolul XVIII*. I. Sibiu, 1920. 3-14.

38. I. Tóth Zoltán: *Az erdélyi román nacionalizmus első százada 1697-1792.* Bp., 1946. 26-29.
39. I. Tóth Zoltán: i. m. 30-32.
40. EOE. XXI. 58-60.
41. Silviu Dragomir: i. m. 15-19.
42. EOE. XXI. 430.
43. Uo. 433.
44. Lásd a tanulmány függelékében az összeírást. Az eredeti a Magyar Országos Levéltárban (MOL) található: Gubernium Transylvanicum (in Politicus). F 46 Ügyiratok. 599/1699.
45. Imreh István, Pataki József: i. m. 168-169.
46. Domokos Pál Péter: *Háromszék és Csíkszék adóügyi összeírása, 1703.* In: *Agrártörténeti Szemle.* 1977 (XIX) 434-509, 1978 (XX) 198-282.
47. Uo.
48. Uo; Imreh István, Pataki József: i. m. 166.
49. Lásd erre Imreh István: *Robotoló jobbágy nép a Toldalagi-birtokon (1789-1792).* In: uő: *Erdélyi hétköznapiak. Társadalom- és gazdaságtörténeti írások a bomló feudalizmus időszakáról.* Bukarest 1979. 142-143.
50. A mesterségnévből képzett családnevek általában magyarok, de az egyes mesterségek esetében hozzászámítottam a román megfelelőjét is, ahol volt ilyen.
51. MOL. Gubernium Transylvanicum. F 49 Vegyes conscriptiók. 8. cs.
52. R. Várkonyi Ágnes: i. m. 829.
53. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720-21.* Magyar Statisztikai Közlemények. Új folyam. XII. Bp., 1896. 465.
54. Imreh István: i. m. 142.
55. Domokos Pál Péter: i. m.
56. Arhivele Naționale Române Filiala Județeană Sibiu (Román Nemzeti Levéltár Nagyszebeni Fiókja, a továbbiakban AJS). Fond Urbarii și conscripții. Nr. 52.
57. Lásd David Prodan: *Teoria imigrației românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea. Studiu critic.* Cluj, 1944. 25-45.
58. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720-21.* 464.
59. MOL. Gubernium Transylvanicum. F 49 Vegyes conscriptiók. 8, 12. cs.
60. Uo.
61. Berlász Jenő: *A románység az erdélyi agrártársadalomban.* In: *Magyrok és románok.* I. 585.
62. A továbbiakban közölt adatok forrásai: MOL. Gubernium Transylvanicum. F 49 Vegyes conscriptiók. 23. cs; F50 1750-i országos adóösszeírás. 50-53. téka; F 51 1785/1786-i úrbéri összeírás. 16-18. cs.; F 52 Conscripții Czirákyana. 132-142. köt.
63. A magyar környezetben az Oláh név egyszerűen a román eredetet jelölte, ezt az 1699-es összeírás bizonyossága szerint is nagyon gyakran használták,

valószínűleg olyankor is, amikor az illetőnek más, román hangzású vezetékneve volt.

64. Bagoly László neve példázza azt, amit fennebb már többször jeleztünk, hogy a nevek alapján nem mindig lehet következtetni az etnikumra, előfordul, hogy a románok magyar hangzású neveket viselnek. Ebben az esetben egymás után vannak felsorolva: Bagoly Barbuly, László és Raduly. Valószínűleg rokonok voltak, ezért kettőjük specifikusan román keresztnéve a harmadik román származását is valószínűsíti.
65. A háromszéki pásztorok, de főképp juhászok többsége román volt, ahogy ez pl. az 1721-es összeírásból vagy a pásztorszerződésekből kitűnik. Imreh István: *A törvényhozó székely falu*. B., 1983. 182-215, valamint Imreh István szíves szóbeli közlése.
66. Uo. 182.
67. Sabin Opreanu: *Ținutul Săcuilor. Contribuțiuni de geografie umană și de etnografie*. Cluj, 1928. 150-153. A kétlegeles pásztorkodás XX. századi továbbéléséről lásd Nicolae Șoancă: *Aspecte privind păstoritul transhumant practicat în zona Brețcu-Voinești-Covasna*. In: *Angustia I* (1996). 259-263.
68. *Úti jegyzések mellyeket a Székelyföldről tett G. T. J. az 1799-dik esztendőben*. AJS. Brukenthal-gyűjtemény. HH 1-5. Nr. 21.
69. Vasile Lechințan: i. m. 95.
70. Bár itt azt is figyelmebe kell vennünk, hogy a pásztorelem sokkal nehezebben írható össze, de ugyanez a helyzet Zágón és Kovászna románságával is, márpedig ott már a XVII. századtól szerepelnek az összeírásokban.
71. David Prodan: i. m. 34; Jakó Zsigmond: *A románság megtelepülése...* 132.
72. *Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720-21*. 45.
73. AJS. Fond Urbarii și conscripții. Nr. 1.
74. Trócsányi Zsolt: *Új etnikai kép, új uralmi rendszer (1711-1770)*. In: Erdély története. II. 975-976.
75. Uo. 976. A román bevándorlásra lásd Jancsó Benedek: *A román irredentista mozgalmak története*. Bp., 1920.
76. Trócsányi Zsolt: i. m. 978.
77. David Prodan: i. m. 76-108.
78. Idézi Jakó Zsigmond: *Újkori román települések...* 564.
79. Teodor Chindea: *Contribuții la istoria românilor din Giurgeul-Ciucului*. 2. kiad. Târgu-Mureș, 1995. 82.
80. Imreh István: *Földesúri gazdálkodás a Székelyföldön*. In: i. m. 54.
81. MOL. F 49 Vegyes conscriptiók. 23. cs.
82. SzOkl. VII. 298.
83. A használt térképek a bécsi Kriegsarchivban (B IX a 715) őrzött eredetiről készült fénymásolatok.
84. Farkasvágón még az 1809-es összeírás is csak 10 jobbágyot vagy zsellért említ, mind románokat. MOL. F 49. 23. cs.

85. A fenti települések első említése Coriolan Suciú szótára szerint is a XVIII. század második feléből származik. Lásd Coriolan Suciú: *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*. 1-2. B., 1967.
86. MOL. F 50. 50. téka.
87. Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. III. Pest, 1869. 17.
88. MOL. F 51. 18. cs.
89. Uo.
90. MOL. F 49. 23. cs.
91. Orbán Balázs: i. m. 17.
92. Imreh István: i. m. 56-68.
93. Uo. 27. sz. lábjegyzet. 293.
94. Uo. 87.
95. Uo. 72.
96. Imreh István: i. m. 87. Lásd a 26. sz. lábjegyzetet is. 293.
97. AJS. Fond Urbarii și conscripții. Nr. 52.
98. Uo. 78-79.
99. Uo. 88.
100. Uo. 97.
101. Augustin Bunea: *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisie Novacovici sau istoria românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*. Blaș, 1902. 45.
102. Uo. 382.
103. *Calendarium novum, et vetus ad annum vulgarem MDCCCXVII...* Claudiopoli. 209.
104. *Schematismus dicasteriorum et officialium magni principatu Transylvaniae pro anno 1817*. Claudiopoli. 255, 291.
105. Veritas: *Magyarországi románok egyházi, iskolai, közművelődési, közgazdasági intézményeinek és mozgalmainak ismertetése*. Bp., 1909. 13-14, 43.
106. Ioana Cristache-Panait: *Prezența cărții vechi românești în sud-estul Transilvaniei. Semnificații istorice*. In: Angustia. I. Sfântu-Gheorghe, Cluj-Napoca, 1996. 142.
107. Maria I. Negreanu: *Românii din Tg.-Săcuiesc și satele învecinate. După condica bisericii ortodoxe din Tg.-Săcuiesc (1781-1898)*. B., 1943. 21-23.
108. Uo. 16-19.
109. Uo. 22.
110. Uo. 23-26.
111. Augustin Bunea: *Episcopii Petru Paul Aron...* 366.
112. A lista a Kovászna Megyei Műemlék- és Műkincsvédő Hivatalában megtekinthető. A kantai adatra lásd a 108. jegyzetet.
113. Ignaz Lenk von Trenenfeld: *Siebenbürgens geographisch-, topographisch-, statistisch-, hydrographisch- und orographisches Lexikon*. I-IV. Wien 1839.
114. *Úti jegyzések mellyeket a Székelyföldjéről tett G. T. J. az 1799-dik esztendőben*.
115. Kőváry László: *Erdélyország statisztikája*. Kv., 1847. 188.

116. Ion I. Russu: *Românii și secuii*. B., 1990. 49.
117. Sabin Opreanu: i. m. 114.
118. Costin Feneșan: *Izvoare de demografie istorică. I. Secolul al XVIII-lea. Transilvania*. B., 1986. 10-13.
119. Augustin Bunea: *Din Istoria Românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728-1751)*. Blaș, 1900. 377-380.
120. Az 1733-, 1750-, 1762- és 1766-os egyházi összeírások adatait közli Costin Feneșan: i. m.
121. *Az 1850. évi erdélyi népszámlálás*. Bp., 1994.
122. Az 1750-es és 1848-as adatok forrása Egyed Ákos: *Vázlatok a jobbágyfelszabadítás és zsellérvérvetés történetéről a Székelyföldön (1848-1896)*. In: uő: *Falu, város, civilizáció. Tanulmányok a jobbágyfelszabadítás és a kapitalizmus történetéből Erdélyben 1848-1914*. B., 1981. 113-115.
123. Uo.
124. Orbán Balázs: i. m. 6.
125. Jakabffy Elemér: *Erdély statisztikája*. Lugos, 1923. 7.
126. Jelen tanulmány általában csak a szűken vett Háromszékkal foglalkozik, mivel a vármegyei terület részben más problémákat vet fel, részben pedig a források csak a szék területére vonatkoztak, néhány esetben azonban figyelembe vettem ezeket a helységeket is, de ilyenkor ezt külön jeleztem.
127. *Az 1850. évi erdélyi népszámlálás*.
128. Egyed Ákos szíves szóbeli közlése.
129. David Prodan: i. m. 53.
130. I. Tóth Zoltán: i. m. 30.
131. MOL. Gubernium Transylvanicum (in Politicis). F 46 Ügyiratok. 599/1699.